

Свобода вираження поглядів і свобода медіа в демократичному суспільстві: стандарти ЄС

**Co-funded by
the European Union**

Свобода вираження поглядів і свобода медіа в демократичному суспільстві: стандарти ЄС

**Co-funded by
the European Union**

**Суми
2025**

УДК 342.7+316.77+341.231.14(4-6ЄС)

2

Завгородня В.М. Свобода вираження поглядів і свобода медіа в демократичному суспільстві: стандарти ЄС : Науково-практичний посібник – Суми : Сумський державний університет, 2025. – 92 с.

Публікація підготовлена в межах реалізації освітнього проекту «Стандарти ЄС у сфері свободи вираження поглядів та інформації (101127062)» напряму «Жан Моне» програми Еразмус+».

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ПРАВО НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: СКЛАДОВІ ПОНЯТТЯ	6
<i>Еволюція права на свободу вираження поглядів у західній конституційно-правовій традиції.....</i>	<i>6</i>
<i>Поняття права на свободу вираження поглядів</i>	<i>12</i>
<i>Взаємозв'язок права на свободу вираження поглядів з іншими правами та свободами.....</i>	<i>14</i>
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ. СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ У ПРАВІ РАДИ ЄВРОПИ	18
<i>Універсальні стандарти права на свободу вираження поглядів та інформацію</i>	<i>18</i>
<i>Захист права на свободу вираження поглядів за правом Ради Європи ..</i>	<i>22</i>
<i>Право на свободу вираження поглядів у практиці ЄСПЛ.....</i>	<i>24</i>
<i>Методологія застосування трискладового тесту ЄСПЛ у справах про свободу вираження поглядів.....</i>	<i>28</i>
НОРМАТИВНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ У ПРАВІ ЄС	33
<i>Еволюція захисту права на свободу вираження поглядів у праві ЄС</i>	<i>33</i>
<i>Правові засади захисту свободи вираження поглядів у праві ЄС</i>	<i>35</i>
<i>Інституції та органи ЄС, діяльність яких спрямована на захист права на свободу вираження поглядів.....</i>	<i>37</i>
ОГЛЯД ПРАКТИКИ СУДУ ЄС В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ІНФОРМАЦІЮ	51
<i>Роль Суду ЄС у розвитку права ЄС в сфері захисту права на свободу вираження поглядів та інформацію</i>	<i>51</i>
<i>Свобода вираження поглядів у контексті рівності та протидії дискримінації.....</i>	<i>53</i>
<i>Обмеження свободи вираження поглядів з міркувань національної безпеки та боротьби з тероризмом.....</i>	<i>56</i>

<i>Свобода вираження поглядів та реєстрація прав інтелектуальної власності: питання захисту суспільної моралі</i>	60
<i>Висловлювання посадовців і межі інституційної лояльності</i>	62
<i>Право бути забутим і баланс між свободою вираження та правом на захист персональних даних</i>	63
<i>Свобода вираження як мотив переслідування у справах про надання міжнародного захисту.....</i>	68
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В УКРАЇНІ.....	74
<i>Свобода вираження поглядів в українській конституційно-правовій традиції.....</i>	74
<i>Нормативно-правове забезпечення свободи вираження поглядів в Україні</i>	78
<i>Інституційне забезпечення права на свободу вираження поглядів в Україні</i>	84
<i>Свобода вираження поглядів і виклики воєнного стану в Україні.....</i>	86

Свобода вираження поглядів є однією з фундаментальних цінностей, на яких ґрунтується Європейський Союз. Її захист і розвиток мають вирішальне значення для стійкості демократичних інститутів, відкритості громадських дебатів, ефективного функціонування системи стримувань і противаг, а також для протидії дезінформації та пропаганді. Водночас, із розвитком цифрових технологій, поширенням соціальних мереж і появою нових загроз — від маніпуляцій до хибних наративів — виникає потреба в осмисленні і практичному застосуванні стандартів свободи слова у новому середовищі.

Метою цього посібника є надання теоретичних знань і практичних, зрозумілих та систематизованих інструментів для студентів, які вивчають право, міжнародне право, соціальні комунікації, політологію, а також для тих, хто працює у сфері медіа, правозахисту, публічного врядування, освіти або правозастосування. Видання покликане зробити зрозумілими європейські стандарти свободи вираження поглядів, їхнє правове підґрунтя, прикладну інтерпретацію та межі реалізації. Особливий акцент зроблено на судову практику Суду ЄС та Європейського суду з прав людини, а також на новітнє законодавство ЄС, зокрема Digital Services Act та European Media Freedom Act.

Посібник також має на меті сприяти розвитку професійної культури вільного й відповідального інформування, протидії зловживанням інформаційною свободою (наприклад, мові ворожнечі, цілеспрямованим кампаніям дезінформації), а також покращенню взаємодії між державними органами, журналістами та громадянським суспільством. Автори ставили собі за мету продемонструвати зв'язок між цінностями і принципами та практикою, між правом і етикою, між свободою і відповідальністю, не лише поінформувати читачів, але й посилити стійкість демократичних суспільств через грамотне застосування свободи слова як суб'єктивного права, інструменту та цінності.

Поява цього посібника стала можливою завдяки проекту [Кафедра Жана Моне «Стандарти ЄС у сфері свободи вираження поглядів та інформації \(101127062\)»](#), який реалізується в Сумському державному університеті з 01 вересня 2023 по 31 серпня 2026 року за підтримки Європейського виконавчого агентства з освіти і культури.

ПРАВО НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ: СКЛАДОВІ ПОНЯТТЯ

Еволюція права на свободу вираження поглядів у західній конституційно-правовій традиції

Перш, ніж говорити про свободу вираження поглядів, варто звернутися до загального розуміння поняття «свобода». Поняття свободи було центральною темою у філософії, політиці, праві, світоглядному дискурсі людства протягом усієї відомої нам його історії. Хоча тлумачення можуть відрізнятися, свобода загалом означає стан вільності від примусу, обмежень або втручання, що дозволяє людям діяти чи обирати варіанти поведінки відповідно до власної волі. Це поняття охоплює різні виміри, включаючи політичні, соціальні, економічні та особисті свободи.

Варто виділити свободу волі людини як таку, тобто свідому свободу вибору у житті, приватних життєвих рішеннях, обранні життєвих пріоритетів, організації свого життя тощо; та суспільну свободу громадянина, яка стосується прав людини в суспільстві та державі і їхніх меж, регульованих законами. Європейській і, в ширшому розумінні, західній цивілізації притаманний також концепт духовної свободи особистості - християнське розуміння свободи духа від рабства гріху та гріховним страстей (тобто свобода від своїх же пристрастей та злих навичок, наприклад, свобода від гніву, нетерпимості, осуду, жадібності, заздрості тощо).

У сучасному світі свобода залишається як викликом, так і метою, що вимагає постійного переосмислення та захисту. Іншою стороною свободи є відповідальність, адже можливість ухвалювати власні рішення, обирати самостійно свій варіант поведінки передбачає і ризик неправильного вибору, несення відповідальності за власні дії.

Ст. 2 ДЄС: *Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків.*

Свобода є основоположною цінністю, яка визначила напрямок розвитку західної цивілізації. Вона стала фундаментом для демократичних інституцій, економічного прогресу та соціальної справедливості. Невипадково серед цінностей, передбачених статтею 2 Договору про Європейський Союз свобода займає важливе місце.

Свобода вираження поглядів є органічною складовою свободи людини. Більше того, вона є фундаментальною підвалиною демократії, плюралізму і недискримінації, передумовою солідарності та довіри між суспільством і державою. Без свободи кожного вільно виражати свої погляди неможливо уявити собі забезпечення людської гідності, рівності, інших прав і свобод індивіда.

Свобода вираження поглядів має довгу історію, яка передувє сучасним міжнародним документам з прав людини. Вважається, що давньоафінський демократичний принцип свободи слова міг виникнути наприкінці VI або на початку V століття до нашої ери [1] і розвивався в загальному розрізі свободи громадянина. Концепт свободи у давньогрецькому дискурсі з'являється в політичному та правовому вимірі як протиставлення рабству. У класичному давньогрецькому полісі свобода громадянина передбачала поєднання його господарської автономії, громадянської повноправності і виконання громадських обов'язків. Вона сприймалася як природний стан і спадковий привілей, що вирізняло його від метеків (іноземці і вільновідпущеники) і рабів, тобто людей, зовнішніх відносно громади. Зі здобуттям свободи людина отримувала чотири права: по-перше, правовий статус захищеного члена спільноти; по-друге, імунітет від незаконного переслідування; по-третє, право займатися тим, чим вона бажає; і, по-четверте, право вільного переміщення.

У грецьких полісах, особливо в Афінах, виникли перші спроби реалізувати свободу вираження через ісегорію – право кожного громадянина відкрито висловлювати свої думки на народних зборах. При цьому варто розуміти, що жінки, раби та іноземці не мали політичних прав, зокрема, і права на свободу вираження поглядів. Свого роду символом свободи вираження поглядів став Сократ, засуджений за «підбив моральних устоїв» та «неповагу до богів», який обрав смерть, відмовившись зрадити власні погляди і власну свободу їй виявляти [2].

У середньовічній Європі свобода вираження поглядів була підпорядкована церковним догмам. Поширення ідей, які суперечили офіційній доктрині (наприклад, ересі), суворо каралося інквізицією. Сумнозвісні приклади – засудження Джордано Бруно і переслідування Галілео Галілея.

Винайдення друкарського верстата Йоганном Гутенбергом (XV ст.) стало революційним етапом, оскільки ідеї почали поширюватися швидше, хоча цензура в тому чи іншому вигляді існувала в усіх країнах.

Поява концепції свободи слова пов'язується з епохами Реформації та Просвітництва. Реформація (з XVI ст.) викликала дискусії про право людини на вільне висловлювання релігійних переконань, що заклало підґрунтя для подальшого розвитку свободи вираження поглядів. Просвітництво (XVII-XVIII ст.) ж заклало філософські основи розуміння сутності і важливості цього права.

Джон Мілтон у трактаті *Areopagitica* («Ареопагітика: Промова про свободу друку від цензури, звернена до парламенту Англії, 1644) захищав ідею свободи друку, наголошуючи, що цензура шкодить істині [3]. Цей трактат є одним з найвпливовіших і найпристрасніших філософських захистів принципу права на свободу слова та вираження в історії. Багато висловлених у ньому принципів лягли в основу сучасних обґрунтувань цього права.

Назва твору «Ареопагітика» відсилає до давньогрецького суду Ареопагу, що був символом правосуддя та свободи слова в античному світі.

Джон Мілтон використав цей символ, щоб підкреслити важливість свободи висловлювань у суспільстві. Мілтон написав «Ареопагітику» як реакцію на рішення англійського парламенту 1643 року запровадити ліцензування друку. Цей закон вимагав, щоб всі публікації отримували попередній дозвіл від цензорів. Мілтон виступив проти цього, вважаючи, що цензура обмежує інтелектуальний розвиток суспільства та суперечить природним правам людини. Він стверджував, що свобода друку необхідна для прогресу, оскільки лише вільне обговорення дозволяє виявити істину. Мілтон доводив, що навіть хибні ідеї мають право на існування, адже вільна дискусія допомагає розрізнати істину та брехню.

Мілтон набагато випередив свій час. Його головна теза – людина вільна, а воля – це дар Божий. І ніхто не має права позбавляти її цієї свободи. Для свідомої свободи дій людина повинна мати знання. Вона може здобути знання з будь-якої посудини, буде вона з поганою чи хорошою водою. Так, людина може помилитись і зазнати поганого впливу. Але винна в цьому буде людина, а не та інформація, з якою вона ознайомилася. Заборона ж іншим людям ознайомлюватись із цією інформацією завдасть непоправної шкоди знанням і свободі дискусій.

«Ареопагітика» не мала негайного впливу на законодавство, але стала важливим джерелом для пізніших дебатів про свободу слова. Її ідеї вплинули на формування правових і політичних принципів у Великій Британії, США та інших країнах. Твір залишається одним із ключових текстів у дискусіях про свободу преси та цензуру.

Юридичне закріплення свобода слова первісно здобула як право депутатів висловлюватися в парламентських дебатах. Англійський юрист та політик Едвард Коук стверджував, що свобода слова є «давнім звичаєм парламенту» ще наприкінці XVI ст. Він обстоював думку, що парламентарі мають право вільно обговорювати державні питання без страху переслідування з боку монарха [4]. Ця концепція стала основою для принципу парламентського привілею, закріпленого в Біллі про права 1689 року [5]. Білль юридично закріпив конституційне право на свободу слова в парламенті, яке досі діє. Цей так званий парламентський привілей не включає жодних можливих позовів про наклеп або переслідувань. Тобто парламентарії можуть вільно висловлюватися в Палаті, не боячись судового позову. Цей захист поширюється на письмове провадження: наприклад, письмові та усні запитання, пропозиції та поправки, що вносяться до законопроектів та клопотань.

... 'the freedom of speech and debates or proceedings in Parliament ought not to be impeached or questioned in any court or place out of Parliament'

English Bill of Rights 1689 An Act Declaring the Rights and Liberties of the Subject and Settling the Succession of the Crown

Один із перших у світі законів про свободу преси був прийнятий у Швеції в 1766 році (Шведський закон про свободу преси [6]), головним чином завдяки ліберальному члену парламенту та священику Андерсу Чайденіусу.

«...Не потрібно жодних доказів того, що певна свобода письма та друку є однією з найміцніших опор вільної організації держави, оскільки без неї парламент не мав би достатньої інформації для складання хороших законів; не було б прозорим звершення правосуддя; піддані також не будуть знати вимоги закону, межі прав уряду та їхні обов'язки. Освіта та етична поведінка були б розчавлені; грубість у думках, мові та манерах запанувала б, і темрява за кілька років затьмарила б усе небо нашої свободи»

А. Чайденіус, 1766

Під керівництвом Андерса Чайденіуса шведський Риксдаг 2 грудня 1766 року прийняв положення про свободу преси, яке припинило цензуру та

запровадило принцип публічного доступу до офіційних документів у Швеції. Виключені були наклепи на величність короля та шведську церкву .

10

Починаючи з кінця XVIII ст. національні конституційні акти держав починають закріплювати право на свободу слова, свободу преси, свободу вираження поглядів як таку. Так, Декларація прав людини і громадянина, прийнята під час Французької революції в 1789 році, конкретно підтвердила свободу слова як невід'ємне право. У статті 11 цього документу зазначено: «Вільне висловлювання ідей і думок є одним із найцінніших прав людини. Кожен громадянин, відповідно, може вільно говорити, писати і друкувати, але несе відповідальність за такі порушення цієї свободи, які будуть визначені законом».

Свобода слова в Конституції США гарантована Першою поправкою (1791 року), яка є частиною Білля про права. Вона формулює основоположні принципи, які забезпечують право на вільне вираження думок та захист від цензури з боку держави: «Конгрес не повинен ухвалювати закони, які встановлюють будь-яку релігію або забороняють її вільне сповідування, обмежують свободу слова або преси, або право народу мирно збиратися і звертатися до уряду з петиціями про відшкодування кривд».

Вагомий внесок у розвиток концепції свободи вираження поглядів належить британському філософу, соціологу, економісту і політичному діячеві Дж. Міллу. Він вважав свободу преси складовою частиною свободи людини загалом, зокрема свободи громадянської та суспільної. У трактаті «Про свободу» (1859) [7] Мілл досліджував «властивості й межі тієї влади, яка може бути справедливо визнана суспільством над індивідом». Причому він аналізував не лише фізичний примус індивіда суспільством, а й моральний, у тому числі громадську думку. Основним принципом було визнано те, що люди можуть індивідуально чи колективно справедливо втручатись у діяльність індивіда лише заради самозбереження, тобто свобода індивіда може бути обмежена лише для запобігання чи припинення дії, шкідливі для інших людей. Якщо йдеться про фізичне чи моральне здоров'я самого індивіда, то шкода, яку він собі завдає чи може завдати, не є достатньою причиною для втручання в його дії. Тобто нікого не можна примусити до дії чи бездіяльності на основі того, що так краще для самого індивіда. Відтак «влада суспільства над індивідом не повинна простягатися далі того, наскільки дії індивіда стосуються всіх людей; у тих своїх діях, які стосуються його самого, індивід повинен бути абсолютно незалежним над самим собою, – над власними тілом і духом він повний господар».

Для Дж. Мілла було аксіомою те, що «свобода друку є одна з необхідних гарантій проти урядових репресій і утисків». Ніхто, у тому числі й сам народ, не

має права обмежувати свободу висловлювання думок. Загальновідомий вислів Дж. Мілла: «Якби все людство за винятком одного індивіда було певної думки, а цей індивід мав протилежну думку, то і тоді все людство мало б не більше права змусити мовчати цього індивіда, аніж яке б мав і сам індивід змусити мовчати все людство, якби він мав таку можливість». Тобто не має значення, скільки людей дотримується тієї чи іншої думки. У разі порушень їхніх прав, якість дії буде однаковою. Ця якість (дій, які порушують свободу слова) полягає в тому, що вони «становлять злочин стосовно всього людства, майбутніх і сучасних поколінь, а також стосовно тих, хто засвоїв би переслідувану думку, та стосовно тих, хто її відкинув». При цьому, «якщо думка правильна, то забороняти висловлювати її – значить забороняти людям знати істину і вийти з омани; якщо ж думка хибна, то перешкоджати вільному її висловленню – значить перешкоджати досягненню людьми не меншого блага, ніж у першому випадку, а саме: більш ясного розуміння істини і більш глибокої в ній впевненості, як це зазвичай має своїм наслідком усяка сутичка істини з помилковістю»

Також Дж. Мілл наголошував, що «ми ніколи не можемо бути абсолютно впевнені, що думка, яку мали намір знищити, була хибною, а якби й були в тому певні, то знищення такої думки – це також зло».

Джон Мілл: докази необхідності свободи вираження поглядів для розумового і матеріального блага людей

- *Думка, яку відкидають, може бути істинною.*
- *Навіть якщо думка помилкова, вона може містити частину істини, і лише під час зіткнення думок можна визначити істину.*
- *Якщо істинну думку заборонено оскаржувати й брати під сумнів у дискусії, то для більшості людей вона втрачає раціональність і перетворюється на упередження.*
- *За браком можливості дискусії доктрини втрачають свій вплив на вчинки людей і перетворюються на хибні догми, які перешкоджають зародженню щирих переконань.*

Саме на поглядах Дж. Мільтона і Дж. Мілла побудована доктрина повернення до істини. Людина, група людей чи все людство може помилятися. Та за умови свободи висловлювань під час вільної дискусії істина все одно переможе, і люди повернуться до істинних поглядів. При цьому ніхто не знає, що є істина, а що – хибна, адже непогрішимих людей просто немає.

XX століття ознаменувалося визнанням свободи вираження поглядів як універсальної цінності. Вже після Першої світової війни Ліга Націй почала визнавати важливість свободи преси для миру, однак в тоталітарних режимах, в першу чергу в СРСР і нацистській Німеччині свобода вираження поглядів жорстко придушувалася. Після Другої світової війни право на свободу переконань і їх вільне вираження закріплюється в низці міжнародних документів, починаючи із Загальної декларації прав людини (1948). Відбувається становлення універсальних і регіональних стандартів у цій сфері, які будуть розглянуті у наступній темі цього курсу.

Сучасні виклики для свободи вираження поглядів пов'язані з цифровою трансформацією інформаційних відносин. З одного боку, Інтернет та соціальні мережі стали новим простором для вільного обміну ідей. З іншого, - дезінформація та фейкові новини підривають довіру до свободи слова, мова ворожнечі та цензура у соціальних мережах викликають суперечки щодо балансу між свободою вираження та етикою, технології спостереження ставлять під загрозу приватність і свободу думки.

Поняття права на свободу вираження поглядів

Свобода вираження поглядів - це фундаментальне право людини, яке дозволяє кожному вільно формулювати, поширювати та обмінюватися своїми думками, переконаннями та ідеями. У теорії це право є базовим елементом демократичного суспільства, що гарантує розвиток індивідуальності, підтримує плюралізм та сприяє прозорості в управлінні суспільними процесами.

Теоретично свобода вираження базується на ідеях автономії особистості (право висловлювати власні думки є необхідним для розвитку і самореалізації людини); пошуку істини (у відкритому обміні думками істина має шанс перемогти в процесі дискусії, як це стверджував Джон Стюарт Мілл), загального блага (свобода вираження поглядів є важливою для громадянського суспільства, оскільки забезпечує діалог між різними групами, необхідний для соціального прогресу та контролю за діяльністю держави).

Принципи свободи вираження поглядів передбачають відсутність цензури, тобто можливість вільно висловлювати свої думки без попереднього втручання держави, рівність і недискримінацію, та відповідальність. Будь-яка свобода має своїм зворотнім боком відповідальність, відтак і свобода вираження поглядів не повинна порушувати прав інших людей, завдавати шкоди чи закликати до насильства.

«Вираження» слід розуміти як індивідуальну комунікативну поведінку, яка відбувається в публічній сфері з метою передачі ідей, думок або почуттів. Таким чином, вільне волевиявлення людей сприяє індивідуальному самовизначенню та повноцінному розвитку особистості, створюючи умови для участі в процесах громадського обговорення та суспільно-політичних змін. Крім того, вираження поглядів і комунікація є основними елементами демократії тією мірою, в якій вони є фундаментальною передумовою для ефективності громадянського контролю та підзвітності публічної влади. Тому комунікацію в демократії слід розуміти як під індивідуальним, так і з під «колективним» кутом зору.

Свобода вираження не є абсолютною. Обмеження цієї свободи визначаються необхідністю захистити права інших людей (приватний інтерес), громадське здоров'я, правопорядок, національну безпеку (публічний інтерес).

Виходячи з аргументів Дж. Мілтона, свобода вираження поглядів розуміється як багатогранне право, яке включає не лише право виражати чи поширювати інформацію та ідеї, але й три додаткові аспекти: право на пошук інформації та ідей; право на отримання інформації та ідей; право поширювати інформацію та ідеї. Міжнародні, регіональні та національні стандарти також визнають, що свобода вираження поглядів включає будь-які засоби, будь то усні, письмові, друковані, через Інтернет або мистецькі форми. Це означає, що захист цієї свободи включає її зміст і засоби вираження. Крім того, свобода вираження поглядів передбачає не лише право говорити чи в інших формах проявляти свої думки та ідеї, але й право мовчати та утримуватися від таких проявів.

Варто зауважити, що такі терміни, як свобода слова, свобода висловлювання та свобода вираження поглядів у політичному дискурсі використовуються як синоніми. Однак, у правовому сенсі свобода вираження поглядів включає будь-яку діяльність із пошуку, отримання та передачі інформації чи ідей, незалежно від використовуваного засобу.

Певна неузгодженість у цьому сенсі впливає із текстуального викладу статті 34 Конституції України, відповідно до якої «Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір». Відтак, право на свободу слова називається в переліку поряд з правом на свободу вираження поглядів і переконань та правом на поширення інформації.

Таке формулювання дало підстави деяким науковцям стверджувати, що свобода слова пов'язується з вербальними формами поширення інформації, тоді як свобода вираження поглядів передбачає невербальні форми,

наприклад, через живопис, танець або пантоміму. Так, зазначається, що конституційне право на свободу вираження своїх поглядів і переконань – це гарантована державою можливість вільно виражати чи не виражати свої погляди і переконання у будь-який спосіб, відмінний від усного, письмового чи друкованого [8].

Дозволимо собі не погодитися з цією думкою, базуючись на формулюваннях низки міжнародних документів. Так, відповідно до статті 19 Загальної декларації прав людини 1948 року «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів. Подібні ж визначення містяться і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Відтак, правильним вбачається висновок, що право на свободу вираження поглядів включає в себе наступні елементи: свобода дотримуватися своїх поглядів; право отримувати та розповсюджувати інформацію та ідеї без будь-якого втручання державних органів та незалежно від державних кордонів; право утримуватися від поширення інформації чи ідей (право мовчати); свобода та плюралізм медіа.

Свобода вираження поглядів зазвичай розглядається як негативне зобов'язання держави, тобто зобов'язання держави утримуватися від втручання в її здійснення. Це означає, що уряд юридично зобов'язаний не вживати жодних заходів проти спікера на основі поглядів оратора, але ніхто не зобов'язаний допомагати будь-якому оратору оприлюднювати свої погляди, і ніхто не зобов'язаний слухати, погоджуватися з ними, або визнавати доповідача або поширювати його погляди доповідача.

Взаємозв'язок права на свободу вираження поглядів з іншими правами та свободами

Свобода вираження поглядів є одним із ключових прав людини, яке забезпечує можливість формулювати та поширювати свої думки без страху переслідування. Це право не існує у вакуумі, а взаємодіє з іншими правами та свободами, створюючи комплексний механізм, що підтримує демократичне суспільство та повагу до людської гідності.

Одним із найтісніших взаємозв'язків є зв'язок між свободою вираження поглядів і правом на доступ до інформації. Людина може вільно висловлювати свої думки лише тоді, коли має доступ до фактів, новин та ідей. Право на інформацію гарантує прозорість у діяльності держави, сприяє контролю з боку громадськості та дозволяє суспільству робити свідомий вибір. Без належного доступу до інформації свобода вираження стає формальністю, а не реальним інструментом впливу на суспільне життя.

Свобода вираження поглядів та інформації безпосередньо пов'язана з правом кожної людини брати участь у громадському та політичному житті. Висловлення думок через голосування, публічні дебати чи мирні зібрання є основою демократичних процесів. Право на свободу вираження дозволяє громадянам обговорювати політичні програми, критикувати уряд та впливати на прийняття важливих рішень. Таким чином, воно забезпечує легітимність влади, що базується на діалозі між суспільством та державними інституціями. Право на мирні зібрання, по суті, є одним із механізмів свободи вираження поглядів, адже саме через публічні акції, демонстрації та мітинги люди можуть колективно висловлювати свої думки, вимоги або протестувати проти рішень влади. Це є важливим інструментом впливу на політичні процеси та формування громадської думки. Наприклад, історичні рухи за громадянські права в США чи протести проти авторитаризму в багатьох країнах світу, включаючи Україну, довели, що свобода мирних зібрань і свобода вираження працюють разом, забезпечуючи голос громадськості.

Свобода вираження є наріжним каменем демократичних виборів, оскільки без неї виборчий процес втрачає свою прозорість і чесність. Вільне висловлювання думок дозволяє кандидатам представляти свої програми, журналістам - аналізувати їх діяльність, а виборцям – обговорювати політичні ідеї без страху переслідування. У суспільствах, де придушується свобода слова, вибори часто перетворюються на формальність, а громадяни не мають можливості зробити поінформований вибір. Крім того, свобода вираження поглядів має критичне значення для забезпечення прозорості виборчого процесу. Незалежні медіа, спостерігачі та громадські організації грають ключову роль у виявленні порушень, таких як фальсифікація голосів або підкуп виборців. Без вільної дискусії виборці можуть залишитися дезінформованими, а це підриває основи демократії.

Взаємодія між свободою вираження та правом на приватність є складною, адже ці права, як буде видно з інших тем цього курсу, можуть вступати в конфлікт. Наприклад, журналістське розслідування, яке слугує суспільним інтересам, може зачіпати право окремої людини на конфіденційність. Баланс між цими правами є важливим для збереження як свободи медіа, так і захисту особистого життя.

Свобода вираження поглядів та свобода віросповідання також мають тісний зв'язок. Можливість вільно висловлювати свої релігійні переконання або критикувати релігію є важливим аспектом відкритого суспільства. Однак тут виникає необхідність встановлення меж, щоб уникнути розпалювання ненависті чи дискримінації на основі релігійних відмінностей. Дискусії на цю тему стають особливо актуальними в багатоконфесійному середовищі.

Свобода вираження поглядів впливає і на економічну сферу, адже вона забезпечує можливість вільного обговорення ринкових процесів, критику бізнес-діяльності та висвітлення корупційних схем. Це сприяє створенню прозорого економічного середовища та захисту прав споживачів.

Відтак, свобода вираження поглядів є фундаментальним правом, яке підтримує і взаємодіє з іншими правами, такими як доступ до інформації, участь у громадському житті, свобода віросповідання, право на приватність та економічні свободи. Ця взаємозалежність підкреслює її центральну роль у збереженні демократичного суспільства. Водночас необхідно дотримуватись балансу, щоб жодне право не порушувало інші, забезпечуючи гармонійний розвиток суспільства.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Мурга Т.А. Метафізичний, політичний та етичний аспекти поняття «свобода» в античній філософії. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2020. № 2(32). С. 78-82.
2. Шмат Р. Сократ про справедливість. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 19. С. 76-83.
3. Areopagitica: A speech of Mr. John Milton. For the Liberty of Unlicenc'd Printing, to the Parliament of England. The John Milton Reading Room. URL: https://milton.host.dartmouth.edu/reading_room/areopagitica/text.shtml
4. Coke, Sir Edward (1552-1634) / History of Parliament Online. URL: <https://www.historyofparliamentonline.org/volume/1604-1629/member/coke-sir-edward-1552-1634>
5. English Bill of Rights 1689 An Act Declaring the Rights and Liberties of the Subject and Settling the Succession of the Crown. URL: https://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp
6. Weibull L. Freedom of the Press Act of 1766 / Swedish legislation. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Freedom-of-the-Press-Act-of-1766>
7. Мілл Джон Стюарт. Про свободу: Есе / Пер. з англ. К: Основи, 2001. С. 7-24

8. Барнич К.І., Бисага Ю.М., Берч В.В., Дешко Л.М., Фрідманський Р.М. Реалізація конституційного права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань: Монографія. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2021. 220 с.

Відео: Свобода вираження поглядів і свобода медіа в демократичному суспільстві: стандарти ЄС. Лекція 1

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ. СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ У ПРАВІ РАДИ ЄВРОПИ

18

Універсальні стандарти права на свободу вираження поглядів та інформацію

Право на свободу вираження поглядів та свободу інформації є універсальним правом людини, закріпленим у статті 19 Загальної декларації прав людини 1948 року [1] та Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року [2]. Обидва міжнародні документи були прийняті в рамках Організації Об'єднаних Націй (ООН).

Загальна декларація прав людини є віхою в історії прав людини. Розроблена представниками з різним правовим і культурним походженням з усіх регіонів світу, Декларація була проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у Парижі 10 грудня 1948 року (резолюція Генеральної Асамблеї 217 А) як загальний стандарт досягнень для всіх народів і всіх націй. У ній вперше викладено основні права людини, які мають бути захищені повсюдно, і її перекладено понад 500 мовами. Загальновизнано, що Декларація проклала шлях до ухвалення більше ніж сімдесяти договорів про права людини, які сьогодні застосовуються на постійній основі на глобальному та регіональному рівнях, маючи посилання на неї у преамбулах.

«Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне вираження їх; це право включає свободу безперешкодно дотримуватись своїх переконань і свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.»

Стаття 19 Загальної декларації прав людини (1948)

Положення статті 19 Загальної декларації стало першим фактом міжнародного визнання права на свободу вираження поглядів як універсальної цінності, що не залежить від національних кордонів чи особливостей форми правління в державі.

Стаття 19 є однією з ключових гарантій демократичного суспільства, закріплюючи як внутрішню свободу переконань (*forum internum*), так і зовнішню свободу їх висловлення (*forum externum*).

Вона охоплює як усне і письмове висловлення, так і свободу преси, доступ до інформації, свободу мистецького і наукового висловлення. Ця стаття визнає як індивідуальний, так і колективний вимір права, підкреслюючи, що інформація має бути доступною через будь-які засоби комунікації, включно з транснаціональними.

Forum internum – внутрішній вимір свободи

Це абсолютна свобода мати переконання, думки, погляди або вірування. Вона включає право вільно формувати і тримати переконання у свідомості особи, незалежно від того, чи висловлює вона їх публічно. Це означає, що жодна держава не має права змушувати людину мати або відмовитись від певного переконання, світогляду чи релігії.

У сфері свободи вираження поглядів forum internum означає, що ніхто не може бути покараний за сам факт наявності певних ідей чи переконань (наприклад, політичних).

Forum externum – зовнішній вимір свободи

Це право вільно виражати, сповідувати та поширювати свої переконання, релігію або ідеї – через слова, дії, символи, участь у зібраннях, публікаціях, медіа, навчанні тощо. На відміну від внутрішньої свободи, forum externum може бути обмежений – за певних умов, передбачених законом і необхідних у демократичному суспільстві (наприклад, для захисту громадського порядку або прав інших осіб).

Наприклад, свобода висловлення політичних поглядів у медіа є проявом forum externum.

Варто звернути увагу, що у Загальній декларації немає детального регулювання обмежень права на свободу вираження поглядів, але наступні міжнародні документи вказують, що ця свобода може бути обмежена у випадках, коли необхідно забезпечити публічні або приватні інтереси.

Так, стаття 19 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права є основою для розуміння того, як і в якій мірі згадане право захищено в рамках універсальної системи прав людини, та яким обмеженням воно може піддаватися.

Застосовність цих міжнародних стандартів означає, що на національному рівні всі держави-члени міжнародного співтовариства повинні визнавати та захищати мінімум свободи вираження поглядів для всіх осіб. Свобода вираження думок та свобода інформації надаються «всім», а не лише медіа чи

професійним журналістам. Кожна людина має право вільно шукати, отримувати та поширювати ідеї, думки та інформацію.

1. Кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів.

2. Кожна людина має право на вільне вираження свого погляду; це право включає свободу шукати, одержувати і поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір.

3. Користування передбаченими в пункті 2 цієї статті правами накладає особливі обов'язки і особливу відповідальність. Воно може бути, отже, пов'язане з певними обмеженнями, які, однак, мають встановлюватися законом і бути необхідними:

а) для поважання прав і репутації інших осіб;

б) для охорони національної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення.

Ст. 19 МПГПП

Звичайно, держави мають «поле розсуду», яке дозволяє їм впроваджувати свою власну законодавчу та регуляторну політику, але міжнародне право також має поважатися в тому сенсі, що існує низка зобов'язань та обмежень, переступати які заборонено. Зокрема, усі норми та обмеження, які впливають на право на свободу вираження поглядів і право на свободу інформації, повинні, відповідно до міжнародного права, бути передбачені чітким правовим інструментом, спрямованим на захист прав та інтересів, передбачених у пункті 3 статті 19, повинні дотримуватися принципи необхідності та пропорційності. Тобто заходи, про які йде мова, мають бути суворо необхідними та передбачати найменше обмеження відповідних прав. Цей «трискладовий» тест є обов'язком, який випливає з міжнародного права і, отже, застосовується до всіх державних політик, законодавства та нормативних актів, прийнятих на національному рівні.

Особливим аспектом прав, визнаних у статті 19 Пакту, є захист права на свободу інформації. Як пояснюється в докладному звіті ЮНЕСКО про доступ до інформації за 2019 рік (з оновленнями у 2024) [3], це право ґрунтується на ширшому праві на свободу вираження поглядів, яке охоплює не лише право поширювати погляди та інформацію, а й право шукати та отримувати

відповідний контент. Доступ до інформації як право є особливо актуальним щодо офіційної інформації, якою володіють органи державної влади.

Окрім загального режиму, встановленого статтею 19 Пакту (запровадження загального захисту та обмежувальних винятків), міжнародна система прав людини також включає спеціальне положення, яке містить чітко встановлені зобов'язання держав забороняти певні категорії висловлювань. Так, стаття 20 передбачає, що «Будь-яка пропаганда війни повинна бути заборонена законом. Будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинен бути заборонений законом».

Оскільки стаття 20 містить широке визначення мови ворожнечі, національні законодавці, а також національні суди зобов'язані дати належну оцінку кожному контенту на основі встановлених принципів, правил і умов, передбачених у міжнародному праві, про що більш детально буде сказано в наступних темах курсу.

Право на свободу вираження поглядів було детальніше розширено в Загальному коментарі № 34 Комітету з прав людини [4]. Загальний коментар № 34 до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права зазначає, що право на свободу вираження поглядів включає, наприклад, політичний дискурс, коментування власних або суспільних справ, агітацію, обговорення прав людини, журналістику, культурне та мистецьке вираження, викладання та релігійний дискурс, комерційну рекламу. Обсяг другого пункту ст. 19 охоплює навіть такі форми вираження, які можуть вважатися глибоко образливими, однак, вони можуть бути обмежені відповідно до положень пункту 3 статті 19 та статті 20 (п.11 Коментаря). Також, Коментар вказує, що пункт 2 ст. 19 Пакту захищає всі форми вираження та засоби їх поширення. До таких форм належать усна, письмова та жестова мова, а також невербальні форми вираження, такі як зображення та об'єкти мистецтва. Засоби вираження, в свою чергу, включають книги, газети, брошури, плакати, банери, одяг і правові документи. Вони охоплюють усі форми аудіовізуального, електронного та інтернет-орієнтованого вираження.

Стаття 19(2) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачає, що право на свободу вираження поглядів діє незалежно від державних кордонів і будь-якими засобами на вибір. Загальний коментар № 34 додатково пояснює, що стаття 19(2) включає також і аспекти спілкування через Інтернет. (п. 8)

У резолюції 2016 року Рада ООН з прав людини підтвердила, що: «Ті самі права, які люди мають офлайн, також повинні бути захищені онлайн, зокрема свобода вираження поглядів, яка застосовується незалежно від кордонів і

через будь-які медіа на власний вибір, відповідно до Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про громадянські та політичні права» [5].

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права – не єдиний договір в рамках ООН, який стосується права на свободу вираження поглядів.

Наприклад, стаття 15(3) Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права безпосередньо стосується свободи, необхідної для наукових досліджень і творчої діяльності, передбачаючи, що «Держави-учасниці цього Пакту зобов'язуються поважати свободу, необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності» [6]. Статті 12 і 13 Конвенції ООН про права дитини містять широкий захист права на свободу вираження поглядів, яким користуються діти [7]. Стаття 21 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю містить широкі гарантії щодо свободи вираження поглядів і доступу до інформації про людей з інвалідністю [8]. Ст. 5 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації передбачає, що держави-учасниці зобов'язуються заборонити та ліквідувати расову дискримінацію в усіх її формах і гарантувати право кожного незалежно від раси, кольору шкіри, національного чи етнічного походження, на рівність перед законом, зокрема в користуванні правом на свободу вираження поглядів і переконань [9] та ін.

Наведені універсальні документи мають безпосередній вплив на регіональні системи захисту прав людини, в тому числі, міжамериканську, африканську, європейську, де право на свободу вираження поглядів здобуло відповідний захист. В межах цього курсу ми приділимо увагу саме європейським стандартам права на свободу вираження поглядів та інформацію.

Захист права на свободу вираження поглядів за правом Ради Європи

Рада Європи (РЄ) є найефективнішою регіональною системою захисту прав і свобод людини. Її основним досягненням є створення Європейської конвенції з прав людини (ЕКПЛ) та механізму її реалізації через Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Завдяки цьому судовому органу РЄ забезпечує юридично обов'язковий захист прав і свобод для понад 700 мільйонів громадян країн-членів. Рішення ЄСПЛ мають обов'язкову силу для держав-учасниць, що сприяє формуванню уніфікованих стандартів у галузі прав людини на континенті. Більше того, механізм індивідуальних скарг дозволяє громадянам звертатися до Суду безпосередньо, що робить систему особливо доступною і дієвою. Крім того, Рада Європи відіграє унікальну роль у розробці спеціалізованих договорів і рекомендацій, таких як Європейська соціальна

хартія, які сприяють забезпеченню економічних, соціальних та культурних прав. Її роль не обмежується декларативними заявами, а включає практичні механізми моніторингу, зокрема через Комітет міністрів та інші органи, які контролюють виконання рішень ЄСПЛ.

Захист права на свободу вираження поглядів у межах Ради Європи забезпечується статтею 10 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ).

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Ст. 10 ЄКПЛ

Крім того, ЄКПЛ закріплює низку прав, тісно пов'язаних з правом на свободу вираження поглядів, наприклад, стаття 9 «Свобода думки, совісті і релігії» або стаття 11 «Свобода зібрань та об'єднання», а також права, які потребують балансу зі ст. 10, в першу чергу, мова йде про статтю 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Варто зауважити, що право на свободу вираження поглядів не є абсолютним відповідно до положень Конвенції, що відповідає і положенням Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Відповідно до статті 15 держави мають право відступу (дерогації) від зобов'язань за статтею 10.

Україна в березні 2022 року після повномасштабного вторгнення зробила відповідне повідомлення як Генеральному секретарю Ради Європи, так і ООН, зазначивши, серед іншого, можливість відступу від зобов'язань в аспекті забезпечення права на свободу вираження поглядів відповідно до

зобов'язань, взятих на себе в рамках універсальних і регіональних міжнародно-правових інструментів.

1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

Ст. 15 ЄКПЛ

Право на свободу вираження поглядів у практиці ЄСПЛ

Стаття 10, як, зрештою, й усі інші, є багатоаспектною, і правильне розуміння її аспектів значною мірою залежить від розуміння сутності правових позицій ЄСПЛ, сформульованих Судом у відповідних справах. Важливим є визначення балансу між правом на висловлення власних поглядів і правами третіх осіб, яких таке висловлення може стосуватись. Наявні критерії аналізу й оцінки такого балансу пізнаються найкращим чином на конкретних прикладах, з огляду на обставини справ.

Свобода вираження поглядів — це не лише право говорити, а й фундаментальний інструмент демократії, який забезпечує прозорість влади, політичну участь, інтелектуальну і культурну різноманітність. У практиці ЄСПЛ вона трактується як одна з основних умов «прогресу демократичного суспільства», і тому тлумачиться широко — з обмеженням лише у виняткових випадках, коли це необхідно в демократичному суспільстві.

Розглянемо справи ЄСПЛ в контексті застосування статті 10, систематизувавши їх у категорії залежно від типу і суб'єкта висловлення, форми реалізації свободи вираження поглядів, характеру і тематики контенту та контексту правового втручання.

Така структура дозволяє краще зрозуміти, як Суд застосовує «трискладовий тест» до різних типів висловлювань і які фактори впливають на оцінку допустимості обмежень.

1. Політичні висловлення і критика влади

Політична мова, включно з критикою публічних осіб, посідає найвищий щабель у ієрархії захищених форм вираження. ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що межі допустимої критики для політиків значно ширші, ніж для приватних осіб. У справі *Lingens v. Austria* (1986) Суд визнав порушення статті 10, коли журналіста засудили за образливі, але політичні оцінки на адресу колишнього канцлера. У *Castells v. Spain* (1992) обмеження критики уряду сенатором у парламентській діяльності також визнано непропорційним. У *Otegi Mondragon v. Spain* (2011) Суд захистив право на різку політичну оцінку судової системи, зроблену в контексті громадських дебатів.

2. Журналістика та свобода медіа

Преса виконує функцію «сторожового пса демократії» і тому потребує особливого захисту. У справі *Goodwin v. United Kingdom* (1996) ЄСПЛ постановив, що вимога розкрити джерело інформації суперечила статті 10. В рішенні *Bladet Tromsø and Stensaas v. Norway* (1999) Суд підкреслив захист журналістів, які діяли добросовісно та публікували інформацію, що становить суспільний інтерес. У справі *Sallusti v. Italy* (2019) Суд визнав непропорційним застосування кримінального покарання до журналіста, навіть у випадку образливої публікації.

3. Мова ворожнечі та екстремістські висловлення

Свобода вираження не є абсолютною і не охоплює мову ворожнечі, заклики до насильства, расизму чи заперечення геноцидів. У таких випадках Суд може застосовувати статтю 17 Конвенції (заборона зловживання правами). У справі *Garaudy v. France* (2003) заяву про заперечення Голокосту визнано неприйнятною. У *Norwood v. United Kingdom* (2004) Суд підтримав обмеження на розміщення плакату з антимусульманським закликом. У справі *Perinçek v. Switzerland* (2015), попри контroversійну тематику, Суд визнав порушення статті 10, оскільки висловлення мало політичний, а не ненависницький характер.

4. Мистецьке і культурне самовираження

Мистецькі форми висловлення мають широкий ступінь захисту, навіть якщо вони є провокаційними. У справі *Müller v. Switzerland* (1988) було визнано допустимим обмеження через моральні міркування, але Суд визнав, що свобода мистецтва повинна зберігатися. У *Tatár and Fáber v. Hungary* (2012) Суд підтримав заявників, які через художню інсталяцію висловили протест проти екологічної катастрофи. У *Giniewski v. France* (2006) захищено право на критичну публікацію щодо католицької доктрини в науково-публіцистичному стилі.

5. Свобода вираження в Інтернеті та цифровий контекст

ЄСПЛ визнає, що свобода вираження в Інтернеті заслуговує такого ж захисту, як і в офлайнових форматах, з урахуванням особливостей цифрового середовища. У справі *Delfi AS v. Estonia* (2015) Суд допустив притягнення онлайн-платформи до відповідальності за образливі коментарі користувачів. У *MTE and Index.hu v. Hungary* (2016) підхід було пом'якшено: не кожен сайт має нести відповідальність за коментарі, якщо він діє добросовісно. У *Magyar Jeti Zrt v. Hungary* (2018) Суд захистив публікацію гіперпосилання як таку, що не означає автоматичне схвалення контенту.

6. Конфлікт свободи слова з правом на повагу до приватного життя

У низці справ ЄСПЛ аналізує баланс між статтями 10 і 8 Конвенції. У *Axel Springer AG v. Germany* (2012) публікація про арешт відомої особи була визнана такою, що мала суспільний інтерес. У *Von Hannover v. Germany (No. 2)* (2012) Суд захистив приватність особи королівського походження, коли фотографії не мали суспільного значення. У *Couderc and Hachette Filipacchi v. France* (2015) публікацію про позашлюбну дитину короля Суд визнав допустимою, з огляду на обґрунтований суспільний інтерес.

Серед основних позицій ЄСПЛ у сфері свободи вираження поглядів та права на доступ до інформації можна виділити наступні:

Свобода вираження поглядів становить одну з базових підвалин демократичного устрою та є необхідною умовою як для суспільного розвитку, так і для реалізації особистості. Другий пункт статті 10 Європейської конвенції з прав людини охоплює не лише нейтральні чи безпечні висловлювання, але й ті, що можуть шокувати, обурювати або викликати тривогу. Саме тому демократичне суспільство передбачає існування плюралізму, терпимості та відкритості до різних точок зору. Водночас ця свобода не є безмежною:

стаття 10 передбачає обмеження, які повинні бути чітко визначеними і виправданими необхідністю.

У демократичному суспільстві медіа відіграють ключову роль. Попри те, що вони не можуть порушувати права інших, зокрема честь, гідність або приватність, на них покладається місія інформувати громадськість з питань суспільного значення — включно з діяльністю судової влади. Це право належить не лише медіа, але й самому суспільству, яке має право отримувати повну і достовірну інформацію. Захист, наданий статтею 10, поширюється не лише на зміст, а й на форму поширення і подачі інформації. Журналістика передбачає право на певний ступінь перебільшення, узагальнення чи навіть провокаційності, без яких неможливе виконання її функції як «сторожового пса демократії».

Стаття 10 Конвенції гарантує журналістам право на публікацію інформації, що становить суспільний інтерес, за умови дотримання стандартів професійної етики — тобто добросовісного підходу, перевірки фактів та надання точних і обґрунтованих матеріалів. Водночас свобода вираження тісно пов'язана з обов'язками та відповідальністю, зокрема щодо захисту репутації і прав інших осіб. Це особливо важливо у випадках, коли мова йде про приватних осіб, які не є учасниками публічних дебатів.

Одним із головних інструментів журналістської роботи є використання інтерв'ю та цитат. Через них медіа реалізують право на інформування. Водночас важливо розрізняти власні висловлювання журналіста і цитати третіх осіб. Покарання журналістів за передачу чужих висловлювань, якщо не доведено зловмисний намір чи грубу недбалість, може створити загрозу вільному обговоренню важливих тем і стримуватиме публічну дискусію без належного обґрунтування.

Стандарти ЄСПЛ також передбачають, що рівень допустимої критики вищий щодо публічних осіб, зокрема політиків чи державних службовців, у зв'язку з їхнім впливом на суспільство та обов'язком бути підзвітними. Водночас необхідно чітко розмежовувати твердження про факти та оціночні судження. Якщо факти піддаються перевірці, то достовірність оціночних висловлювань не може бути доведена або спростована. Вимога доводити їхню істинність суперечить самій природі свободи думки і порушує принцип, гарантований статтею 10 Конвенції.

Методологія застосування трискладового тесту ЄСПЛ у справах про свободу вираження поглядів

Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи щодо порушень свободи вираження поглядів, застосовує стандартизовану методику, відому як «трискладовий тест». Цей тест ґрунтується на другому пункті статті 10 Європейської конвенції з прав людини, яка дозволяє обмеження свободи вираження, втручання держави у реалізацію цієї свободи, якщо воно задовольняють трьом критеріям:

- встановлене законом;
- переслідує легітимну мету;
- необхідне в демократичному суспільстві.

Ця методологія є основою юриспруденції Суду в справах про свободу вираження поглядів, і вона не лише дозволяє оцінити правомірність втручання держави, але й формує високі стандарти захисту свободи вираження у державах-членах Ради Європи.

Обмеження «встановлене законом» (prescribed by law)

Цей перший елемент означає, що будь-яке втручання держави у право на свободу вираження повинно мати правову основу в національному законодавстві. Однак ЄСПЛ інтерпретує це не лише як формальну наявність закону, але й як його якість.

Критерії якості закону:

- Доступність: Особа повинна мати можливість ознайомитися із законом, який регулює її поведінку.
- Передбачуваність: Закон має бути сформульований достатньо чітко, щоб людина могла передбачити, які наслідки спричинить певна дія чи висловлювання.
- Сумісність із принципом верховенства права.

У справі *Sunday Times v. the United Kingdom* (1979), Суд визнав порушення, оскільки закон, на підставі якого було заборонено публікацію, не був достатньо чітким. У рішенні *Nashman and Harrup v. the UK* (1999) Суд підкреслив, що загальні норми («непристойна поведінка») без чітких меж не задовольняють вимогу передбачуваності.

Таким чином, навіть якщо формально існує закон, який дозволяє обмеження, Суд оцінює, чи не був він занадто широким або невизначеним.

Обмеження «переслідує легітимну мету» (legitimate aim)

Втручання у свободу вираження може бути виправдане лише тоді, коли його мета чітко відповідає переліку, наведеному в пункті 2 статті 10. До таких цілей належать:

- національна безпека;
- територіальна цілісність;
- громадська безпека;
- запобігання безладам або злочинам;
- захист здоров'я або моралі;
- захист репутації або прав інших осіб;
- запобігання розголошенню інформації, отриманої конфіденційно;
- підтримання авторитету і неупередженості судової влади.

Цей перелік є вичерпним. Держава повинна довести, що обмеження було спрямоване саме на одну або кілька із зазначених цілей.

У справі *Observer and Guardian v. UK* (1991) Суд погодився, що заборона на публікацію певної інформації могла мати на меті захист національної безпеки. Але навіть якщо держава надає таке обґрунтування, це ще не означає, що обмеження є законним – Суд переходить до третього, найважливішого етапу аналізу.

Обмеження є «необхідним в демократичному суспільстві» (necessary in a democratic society)

Це найбільш складний та ключовий елемент трискладового тесту. Тут Суд оцінює, чи було втручання держави пропорційним, виправданим і чи існувала нагальна суспільна потреба (pressing social need) в обмеженні висловлення.

Спираючись на концепцію «демократичного суспільства», Суд виходить з того, що свобода вираження є однією з головних його підвалин, і без неї не існує політичного плюралізму, відкритих дебатів і легітимної критики влади.

У справі *Handyside v. UK* (1976), яка стала прецедентною, Суд підкреслив, що стаття 10 охоплює не лише інформацію чи ідеї, що "сприймаються сприятливо або вважаються нешкідливими", але й ті, що "ображають, шокують чи турбують". Демократія передбачає терпимість і відкритість до таких поглядів.

Аналізуючи пропорційність, Суд запитує: чи було обмеження адекватним і співмірним легітимній меті? Чи існували менш інвазивні засоби досягнення тієї самої мети? Наприклад, у справі *Cumpănă and Mazăre v. Romania* (2004) Суд

визнав непропорційним застосування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі до журналістів за публікацію щодо посадової особи.

Суд завжди враховує контекст, а саме статус особи (журналіст, політик, пересічна особа), характер висловлення (факт чи оцінка), канал поширення (традиційна преса, інтернет), суспільний інтерес у темі, наслідки висловлення (чи спричинило воно шкоду).

У справі *Von Hannover v. Germany* (No. 2) (2012), Суд диференціював між матеріалами, що стосуються приватного життя, і тими, що мають суспільне значення. Пріоритет надається інформації, яка сприяє публічним дебатам.

ЄСПЛ визнає, що межі критики для політиків є ширшими, ніж для приватних осіб. У справі *Lingens v. Austria* (1986) Суд визнав порушення, коли журналіста засудили за "образу" політичного діяча — оціночні судження в політичному контексті заслуговують на найвищий рівень захисту.

У своїй практиці Суд визнає, що держави мають певну свободу розсуду (*margin of appreciation*) у визначенні того, які обмеження допустимі. Але ця свобода є ширшою або вузькою залежно від контексту. Наприклад, вузька межа розсуду — у справах, що стосуються політичної мови або публічного інтересу; ширша межа — у справах, пов'язаних із моральністю, релігійною образою, або національною безпекою (залежить від країни та обставин).

Суд залишає за собою остаточне слово у визначенні, чи було втручання «необхідним у демократичному суспільстві».

Трискладовий тест, що його застосовує ЄСПЛ у справах за статтею 10 ЄКПЛ, є не формальною процедурою, а складною системою правової аргументації. Він дозволяє балансувати між свободою висловлення поглядів і захистом інших законних цінностей: прав осіб, громадського порядку, судової влади та ін. Його застосування демонструє глибоку повагу до принципів плюралізму, терпимості та вільного обміну думками як основ демократії.

Ця методологія має величезне значення не лише для юридичної практики ЄСПЛ, але і для національних судів, які зобов'язані застосовувати стандарти Конвенції у своїй юрисдикції. Вона є прикладом того, як право може діяти як інструмент захисту вразливого, непопулярного або критичного висловлення — саме того, яке найчастіше піддається утискам.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Universal Declaration of Human Rights (1948). United Nations Department of Public Information, NY. URL: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>
2. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 19 December 1966. Optional Protocol to the above-mentioned Covenant. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 19 December 1966. URL: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf>
3. Access to information: a new promise for sustainable development. UNESCO, 2019. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371485>
4. General comment No. 34 Article 19: Freedoms of opinion and expression. Human Rights Committee. 102-nd session. Geneva, 11-29 July 2011. URL: <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>
5. Resolution on the promotion, protection and enjoyment of human rights on the internet? UNHRC, A/HRC/32/L.20 (2016). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/845728?ln=en&v=pdf>
6. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Adopted 16 December 1966 by General Assembly resolution 2200A (XXI). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>
7. Convention on the Rights of the Child. Adopted 20 November 1989 by General Assembly resolution 44/25/ URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child>
8. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. Adopted 12 December 2006 by sixty-first session of the General Assembly by resolution A/RES/61/106. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>
9. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Adopted 21 December 1965 by UN General Assembly resolution 2106 (XX). URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial>
10. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Рада

Європи.1950 / Верховна Рада України. База законодавства. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

11. HUDOC: [база даних] / Європейський суд з прав людини. Електрон.
дані. URL: Режим доступу: <https://hudoc.echr.coe.int>

**Відео: Свобода вираження поглядів і свобода медіа в
демократичному суспільстві: стандарти ЄС. Лекція 2**

НОРМАТИВНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ У ПРАВІ ЄС

33

Еволюція захисту права на свободу вираження поглядів у праві ЄС

Права людини є однією з основних цінностей Європейського Союзу, що чітко прослідковується в установчих договорах. Зокрема, у Преамбулі Договору про Європейський Союз [1] зазначається, що цим документом держави, що підписались, підтверджують свою відданість принципам свободи, демократії, верховенства права, поваги до прав людини та основоположних свобод. Стаття 2 ДЄС вказує, що права людини, поруч з гідністю, свободою, рівністю та верховенством права є цінностями, на яких засновано Союз.

Відповідно до статті 3 ДЄС, Союз спрямовує свою діяльність на те, щоб у своїх відносинах зі світом підтримувати «... захист прав людини, зокрема прав дитини.» Стаття 21 ДЄС також містить вказівку на права людини: «...у своїх діях на міжнародній арені Союз керується принципами, які надихнули на його створення, розвиток та розширення та які він має намір поширювати у світі, а саме такими: демократія, верховенство права, універсальність та неподільність прав людини та основоположних свобод, повага до людської гідності, принципи рівності та солідарності, а також дотримання принципів Статуту ООН та міжнародного права.

Проявом тієї важливої ролі, яку відіграє повага до прав людини в ЄС людини можна вважати і те, що Хартія основних прав ЄС, ухвалена у 2000 році, за Лісабонським договором набула статусу джерела первинного права ЄС (стаття 6 ДЄС). Крім того, ЄС неодноразово декларував свою повагу до таких важливих регіональних актів, присвячених тематиці прав людини, як Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (стаття 6 ДЄС) та Європейська соціальна хартія (преамбула ДЄС).

Як не парадоксально, на початкових етапах свого розвитку ЄЕС не вважало права людини, зокрема, і право на свободу вираження поглядів, важливою сферою своєї діяльності. Так, дослідники зауважують, що Договір про заснування ЄЕС розпочався як економічний договір, амбіції якого обмежувались створенням спільного ринку. У цьому документі не було розділів про основні права, оскільки засновники ЄЕС не вважали це доцільним у договорі з переважно економічними зобов'язаннями. Європейська конвенція про права людини і основні свободи (ЕКПЛ) також, звичайно, вже

існувала і, ймовірно, вважалося, що цього достатньо для того, щоб захистити права людини в Європі [2].

Оскільки ЄЕС були економічними об'єднаннями, то права людини розглядалися переважно в економічному контексті. Наприклад, свобода висловлювання була пов'язана із забезпеченням свободи підприємництва та конкуренції.

Проте, як тільки Суд ЄС (на той момент – ЄЕС) розробив у своїй практиці принципи прямої дії та пріоритету права ЄС, деякі національні суди почали висловлювати занепокоєння щодо наслідків, які може мати така концепція на захист конституційних цінностей, встановлених національним правом, наприклад, таких як права людини. Щоб усунути теоретичний ризик посягання на права людини, у 1974 році німецький та італійський конституційні суди прийняли рішення, в яких вони заявляли про свою юрисдикцію переглядати законодавство ЄС на предмет його відповідності конституційним принципам. Це змусило Суд ЄС у своїй прецедентній практиці затвердити принцип поваги до основних прав людини, стверджуючи, що Установчі договори також захищають ті основні права, які впливають з конституційних традицій, спільних для держав-членів, як загальних принципів права Співтовариства (справа *Stauder v. City of Ulm* [3]).

У справі *ERT v. DEP* (C-260/89, 1991), яка стосувалася переважно свободи надання телекомунікаційних послуг, було визнано важливість свободи вираження поглядів у межах національного законодавства, яке має узгоджуватися з правом ЄС [4].

З поступовим розширенням компетенції ЄС на такі сфери як юстиція та внутрішні справи, що потім перетворилося на повноцінну зону свободи, безпеки та правосуддя, до Установчих договорів були внесені зміни щодо гарантій основних прав людини.

Маастрихтський договір містив посилання на ЄКПЛ та загальні конституційні традиції держав-членів як загальні принципи права ЄС. Амстердамський договір підтвердив європейські «принципи», на яких ґрунтується ЄС (Лісабонським договором їх назву змінено на «цінності») та закріпив процедуру призупинення деяких прав держави-члена ЄС у випадках серйозних та постійних порушень державами-членами основних прав людини. Розробка Хартії основних прав ЄС та набуття нею статусу джерела первинного права разом з Лісабонським договором - це важливі події в цьому процесі кодифікації, спрямовані на забезпечення захисту основних прав в ЄС.

Правові засади захисту свободи вираження поглядів у праві ЄС

Сучасний правовий ландшафт у сфері свободи вираження в ЄС базується на кількох ключових джерелах. У першу чергу, це первинне право ЄС. Так, Договір про Європейський Союз (ДЄС) у ст. 2 проголошує повагу до прав і свобод людини, включаючи право на свободу вираження поглядів як фундаментальну цінність ЄС. Безпосередній стосунок до права на свободу вираження поглядів, особливо в контексті медіа та інших надавачів інформаційних послуг має стаття 56 Договору про функціонування ЄС (ДФЄС), яка забороняє обмежувати свободу надання послуг в межах Союзу громадянами держав-членів, які засновані у державі-члені, іншій ніж та, громадянам якої призначено послуги. Також передбачається, що Європейський Парламент та Рада, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою, можуть поширити застосування цих положень на громадян третіх країн, що надають послуги та засновані в межах Союзу [5].

Стаття 11 Хартії основних прав ЄС гарантує свободу вираження поглядів, право отримувати та передавати інформацію без втручання органів влади.

Свобода вираження поглядів та свобода інформації

1. Кожна людина має право на вираження своїх поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, отримувати та розповсюджувати інформацію та ідеї без будь-якого втручання державних органів та незалежно від державних кордонів.

2. Дотримуються свобода та плюралізм медіа.

Стаття 11 Хартії основних прав ЄС

Згідно зі статтею 52(3) Хартії, значення та обсяг цього права є такими ж, як ті, що гарантуються ЄКПЛ. Тому обмеження, які можуть бути накладені на нього, не можуть перевищувати обмежень, передбачених у статті 10(2) ЄКПЛ.

Положення первинного права ЄС розвинені у вторинному праві.

Так, Директива про аудіовізуальні медіапослуги (AVMSD) встановлює стандарти для медіа регулювання в ЄС, включаючи захист свободи медіа [7], Загальний регламент із захисту даних (GDPR) встановлює засади балансу між правом на приватність і свободою вираження [8]. Крім того, правозастосовні

органи ЄС використовують і універсальні та регіональні стандарти права на свободу вираження поглядів, які розглядалися в попередній темі курсу. Наприклад, стаття 10 ЄКПЛ і її тлумачення ЄСПЛ активно використовуються Судом ЄС для інтерпретації права на свободу вираження поглядів у межах правопорядку ЄС.

Європейський акт про свободу медіа (European Media Freedom Act, EMFA) [9] — це регламент Європейського Союзу, спрямований на зміцнення свободи та плюралізму медіа, а також захист журналістів від політичного та економічного тиску. Цей акт був запропонований Європейською комісією 16 вересня 2022 року, прийнятий Європейським парламентом 13 березня 2024 року та Радою ЄС 26 березня 2024 року. Офіційно він набув чинності 7 травня 2024 року, а повне застосування положень розпочнеться з 8 серпня 2025 року.

EMFA був розроблений у відповідь на зростання занепокоєння щодо політизації медіа, відсутності прозорості у володінні медіа та розподілі державної реклами, а також загроз для журналістів у деяких країнах ЄС. Особливу увагу було приділено ситуаціям у таких країнах, як Угорщина та Польща, де спостерігалися випадки концентрації медіа під контролем уряду та обмеження незалежності журналістів. Акт має на меті створити загальноєвропейську правову основу для захисту медіа від втручання та забезпечення їхньої незалежності.

Основні положення EMFA:

1. Захист редакційної незалежності та джерел інформації

EMFA забороняє будь-яке втручання у редакційні рішення медіа, як з боку державних органів, так і з боку приватних осіб. Він також гарантує захист журналістських джерел, включаючи заборону на використання шпигунського програмного забезпечення проти журналістів, за винятком випадків, коли це санкціоновано судом у рамках розслідування серйозних злочинів.

2. Прозорість володіння медіа та державного фінансування

Акт зобов'язує медіаорганізації розкривати інформацію про своїх власників, включаючи кінцевих бенефіціарів. Також передбачено обов'язкове оприлюднення даних про отримання державної реклами та іншого фінансування, що сприятиме прозорості та запобіганню непрозорому впливу на медіа.

3. Незалежність суспільних медіа

EMFA встановлює вимоги до забезпечення незалежності суспільних медіа, включаючи прозорі та об'єктивні процедури призначення керівництва,

а також гарантії стабільного та передбачуваного фінансування для виконання їхнього суспільного мандату.

4. Регулювання діяльності великих онлайн-платформ

Акт вводить правила для дуже великих онлайн-платформ (VLOPs), які мають понад 45 мільйонів користувачів у ЄС. Ці платформи зобов'язані повідомляти медіаорганізації перед видаленням або обмеженням їхнього контенту, надаючи їм можливість відповісти протягом 24 годин. Це спрямовано на запобігання необґрунтованому видаленню медіаконтенту та захист свободи вираження в онлайн-середовищі.

5. Оцінка концентрації медіаринку

ЕМФА вимагає від держав-членів оцінювати вплив злиттів та поглинань у медіасекторі на медіаплюралізм та редакційну незалежність. Це сприятиме запобігання надмірній концентрації медіавласності та забезпеченню різноманітності джерел інформації.

6. Створення Європейської ради з медіапослуг

Акт передбачає створення незалежної Європейської ради з медіапослуг, яка замінить Групу європейських регуляторів аудіовізуальних медіапослуг (ERGA). Ця рада, що складатиметься з представників національних медіарегуляторів, буде сприяти ефективному та узгодженому застосуванню медіазаконодавства ЄС, надавати консультації та підтримку Європейській комісії.

Прийняття ЕМФА є важливим кроком у зміцненні демократичних цінностей ЄС, забезпеченні свободи та плюралізму медіа, а також захисті журналістів від тиску та переслідувань. Акт встановлює єдині стандарти для всіх держав-членів, сприяє прозорості у медіасекторі та забезпечує механізми для запобігання зловживанням. Його реалізація вимагатиме активної участі національних урядів, медіаорганізацій та громадянського суспільства для досягнення поставлених цілей.

Інституції та органи ЄС, діяльність яких спрямована на захист права на свободу вираження поглядів

У широкому розумінні, всі органи та інституції ЄС спрямовують свою діяльність на захист прав людини та основних свобод. Тим не менш, варто зауважити, що для деяких органів та інституцій ця сфера роботи є більш звичною, ніж для інших. Способи захисту прав людини в ЄС, і права на свободу

вираження поглядів, зокрема, можна умовно поділити на судові (здійснюються Судом ЄС) та позасудові.

Позасудові органи, до функцій яких належить захист прав людини, розрізняються:

1) залежно від мети утворення:

- спеціалізовані інститути у сфері захисту прав людини: Агентство основних прав Європейського Союзу, омбудсман Європейського Союзу, Європейська рада із захисту даних, Європейський інспектор із захисту даних
- органи загальної компетенції: Комісія ЄС, Рада ЄС, Європарламент

2) за суб'єктом, який може звернутися до інституту для захисту права:

- омбудсман Європейського Союзу (звернення окремих осіб);
- Агентство основних прав Європейського Союзу (звернення лише органів Європейського Союзу);
- Рада ЄС (розглядає звернення лише країн – учасниць Європейського Союзу).

Звернемо основну увагу на найважливіші інституції і спеціалізовані органи ЄС, які мають компетенцію у сфері захисту прав людини і права на свободу вираження поглядів, зокрема.

Європейська Комісія є «стражем договорів», відповідальним за контроль за дотриманням законодавства Європейського Союзу в усіх державах-членах. У сфері свободи вираження поглядів Комісія виконує нормативну, наглядову та фінансово-координаційну функції. Комісія ініціює законодавчі пропозиції, що стосуються свободи медіа, доступу до інформації, захисту журналістів, протидії дезінформації.

Наприклад, саме Комісія ініціювала Європейський акт про свободу медіа (European Media Freedom Act), що передбачає правові гарантії незалежності редакційної політики та захисту джерел інформації. Комісія також координує імплементацію Digital Services Act, що встановлює обов'язки для цифрових платформ щодо прозорості алгоритмів, захисту свободи вираження онлайн і запобігання зловживанням модерацією контенту.

У разі порушення державою-членом права на свободу вираження Комісія може ініціювати провадження про порушення (infringement procedure) згідно зі статтею 258 ДФЄС.

Також вона фінансує програми захисту прав журналістів, незалежних медіа, медіаграмотності та правозахисників у межах таких інструментів, як

Приклад:

У 2021 році Європейська Комісія ініціювала провадження про порушення права ЄС проти Угорщини через ситуацію довкола незалежної радіостанції Klubradio. Це стало знаковим випадком, який продемонстрував, як виконавча гілка ЄС може втручатися у справи держав-членів для захисту свободи вираження поглядів та медіаплюралізму.

Klubradio — одне з небагатьох незалежних медіа в Угорщині, яке критично висвітлювало політику уряду Віктора Орбана. У 2020 році Національна медійна рада Угорщини, заповнена лояльними до уряду особами, відмовила радіостанції у продовженні ліцензії на FM-частоту, мотивуючи це технічними порушеннями умов попереднього мовлення. У січні 2021 року було відмовлено й у повторному конкурсі, а у лютому мовлення на FM-частоті припинилося. Це викликало значний резонанс серед правозахисників і журналістських організацій, які вказували на політично вмотивований характер рішення та його згубний вплив на свободу медіа.

Європейська Комісія, як орган, що стежить за дотриманням законодавства ЄС, розцінила ситуацію як потенційне порушення Директиви про аудіовізуальні медіапослуги (2010/13/EU), яка зобов'язує держави-члени забезпечувати прозорість, недискримінаційність та пропорційність у регуляторних процедурах, що стосуються засобів масової інформації. Також ішлося про можливе порушення статті 11 Хартії основоположних прав ЄС, яка гарантує свободу вираження, включно зі свободою отримувати та передавати інформацію через медіа.

У березні 2021 року Комісія направила Угорщині офіційне повідомлення про початок процедури порушення (infringement procedure), надавши державі визначений строк для відповіді. У липні того ж року, не отримавши задовільного пояснення або виправлення ситуації, Комісія передала справу до Суду Європейського Союзу. Такий крок є наступною фазою процедури порушення з боку держави-члена, коли інституція вважає, що є системне або серйозне відхилення від норм права ЄС.

Цей кейс має принципове значення не лише для Угорщини, але і для всієї правової системи ЄС. Він продемонстрував готовність Комісії захищати свободу медіа не лише на рівні програмних документів, а й через юридичні механізми впливу. Справу Klubradio розглядають як прецедент для формування практики застосування правових інструментів у відповідь на «тиху цензуру», що здійснюється не через прямі заборони, а через регуляторні й адміністративні механізми, формально законні, але фактично спрямовані на обмеження незалежних медіа.

На момент підготовки цього посібника рішення Суду ще не було ухвалено, але сам факт порушення справи став сильним сигналом як для угорського уряду, так і для інших держав-членів: порушення свободи вираження поглядів та маніпуляції з ліцензіями медіа можуть кваліфікуватися як порушення права ЄС з усіма юридичними наслідками.

Рада Європейського Союзу (не плутати з Радою Європи) представляє уряди держав-членів і виконує законодавчу та координуючу роль разом з Європарламентом. У контексті свободи вираження вона затверджує законодавчі акти, ініційовані Комісією, які мають безпосередній вплив на медійний простір, свободу слова, захист особистої інформації та інші суміжні сфери.

Рада також приймає висновки (conclusions) — політичні документи, що фіксують позицію ЄС з приводу ситуацій у державах-членах та за їх межами. Наприклад, Рада неодноразово ухвалювала висновки щодо свободи медіа в Західних Балканах, ситуації з журналістами в Угорщині чи Польщі, обмежень для медіа в Білорусі чи Росії.

У сфері зовнішньої політики Рада може затверджувати санкції проти осіб або структур, відповідальних за грубі порушення свободи вираження поглядів (наприклад, санкційні режими за порушення прав людини). Також Рада впливає на розподіл коштів зовнішніх програм (наприклад, European Instrument for Democracy and Human Rights — EIDHR), які включають компоненти захисту свободи слова.

Приклад:

У червні 2021 року Рада Європейського Союзу ухвалила спеціальні Висновки щодо захисту і безпеки журналістів та інших медіапрацівників, що стали політичним орієнтиром для держав-членів у контексті погіршення ситуації зі свободою медіа в ЄС. Цей документ не має зобов'язального характеру, але виступає офіційним виявом узгодженої політичної волі урядів країн-членів, які визнають загрози журналістській професії як системну проблему.

Висновки були підготовлені після низки резонансних випадків насильства проти журналістів у державах ЄС, зокрема вбивств Дафне Каруани Галісії (Мальта), Яна Куцяка (Словаччина), нападів у Болгарії, Греції, Угорщині та Польщі, а також численних повідомлень про переслідування, стеження, судовий тиск і кампанії з дискредитації незалежних медіа. Рада підкреслила, що напади на журналістів є не лише порушенням прав окремих осіб, а й безпосереднім викликом для демократичного устрою, оскільки підривають вільне обговорення суспільно важливих тем.

У висновках Рада закликала держави-члени розробити національні плани дій із безпеки журналістів, посилити розслідування випадків насильства, уникати зловживання кримінальними провадженнями проти журналістів (зокрема SLAPP — стратегічні позови проти участі громадськості), а також зміцнити правовий і матеріальний захист для медіа уразливих груп, включно з жінками-журналістками та журналістами з меншин. Також особливу увагу звернено на онлайн-насильство, яке зростає в масштабах і впливі, й може мати не менш серйозні наслідки, ніж фізичні атаки.

Документ закріпив політичну підтримку ініціатив, уже запропонованих або реалізованих Європейською Комісією — таких як рекомендації щодо захисту журналістів (2021), а також подальшого законодавства на рівні ЄС. Водночас, Рада ЄС наголосила, що забезпечення безпеки журналістів лежить передусім на відповідальності держав-членів, які повинні не лише реагувати на окремі випадки насильства, а й створювати сприятливе середовище для незалежної журналістики.

Ці висновки стали політичним фундаментом для подальшої нормативної діяльності, зокрема при розробці Європейського акту про свободу медіа (European Media Freedom Act) і європейського підходу до боротьби зі SLAPP-позовами.

Європейський Парламент є єдиним безпосередньо обраним інституційним органом ЄС, і тому відіграє особливо важливу політико-захисну та наглядову роль у сфері прав людини, зокрема свободи вираження поглядів. Він співзаконодавець у більшості сфер, пов'язаних із цифровим регулюванням, медіа, захистом даних (наприклад, GDPR), і разом із Радою ЄС приймає відповідні акти.

Окрім законодавчої діяльності, Парламент активно використовує резолюції — політичні документи, в яких фіксує позицію щодо внутрішньої ситуації в державах-членах або третіх країнах. Часто ці резолюції засуджують порушення свободи медіа, заклики до цензури або переслідування журналістів (наприклад, щодо Угорщини, Польщі, Туреччини, Ірану, Білорусі).

Європарламент також проводить слухання, парламентські дебати, запити до Комісії та Ради, вимагаючи пояснень щодо порушень прав на свободу вираження. Комітет LIBE (з громадянських свобод, юстиції та внутрішніх справ) і підкомітет з прав людини (DROI) є постійними платформами для моніторингу ситуації зі свободою слова в ЄС і за його межами. Депутати Європарламенту можуть ініціювати місії до країн або регіонів, де порушується свобода медіа, і впливати на дипломатичні пріоритети ЄС у цих питаннях.

Приклад:

Премія Сахарова за свободу думки, заснована Європейським парламентом у 1988 році, є найвищою нагородою ЄС у сфері прав людини. Вона присуджується особам або організаціям, які зробили винятковий внесок у захист основоположних прав і свобод, зокрема свободи вираження поглядів. Премія носить ім'я радянського фізика та правозахисника Андрія Сахарова.

У 2022 році премію було присуджено народу України за мужність і стійкість у боротьбі проти російської агресії та захист демократичних цінностей, а до цього, у 2018 році премію отримав тоді ще ув'язнений в Росії український режисер Олег Сенцов.

У 2023 році лауреатами премії стали Джина Махса Аміні та іранський рух «Жінка, Життя, Свобода». 22-річна курдська іранка Махса Аміні померла у вересні 2022 року після затримання поліцією моралі за нібито порушення правил носіння хіджабу. Її смерть спричинила масові протести в Ірані, очолювані жінками, які виступали проти репресивної політики режиму. Ці протести були жорстоко придушені: за даними правозахисних організацій, загинуло понад 500 осіб, понад 22 000 були затримані.

У 2024 році лауреатами премії Сахарова стали лідерка демократичних сил Венесуели Марія Коріна Мачадо та обраний президент Едмундо Гонсалес Уррутія. Європейський парламент відзначив їх за мужність і відданість у боротьбі за відновлення демократії та верховенства права в умовах авторитарного режиму Ніколаса Мадуро. Мачадо, яка в жовтні 2023 року здобула перемогу на опозиційних праймеріз, була усунута від участі у виборах 2024 року за рішенням підконтрольної владі виборчої ради. Після цього кандидатом від опозиції став дипломат Едмундо Гонсалес Уррутія. Попри численні порушення, опозиція заявила про перемогу Гонсалеса, однак офіційно переможцем було оголошено Мадуро. Гонсалес був змушений залишити країну через загрозу арешту та отримав притулок в Іспанії. Мачадо також зазнала переслідувань і змушена була переховуватися. Європейський парламент визнав Гонсалеса легітимним президентом Венесуели та засудив репресії проти опозиції. Премія Сахарова, вручена в грудні 2024 року, стала символом міжнародної підтримки демократичних сил Венесуели та засвідчила солідарність ЄС із тими, хто бореться за свободу слова та демократичні цінності.

Агентство з основних прав Європейського Союзу (FRA) – це один з децентралізованих органів ЄС, що здійснює експертизу з питань основних прав людини. Цей орган створений для надання експертних консультацій інституціям ЄС та державам-членам з цілої низки питань. Агентство допомагає забезпечити захист основних прав людей, які живуть в ЄС.

Агентство основних прав ЄС прагне до створення культури дотримання основних прав людини у всьому ЄС.

43

На виконання цієї місії, Агентство забезпечує:

- своєчасний збір відповідних даних і інформації;
- обмін думками та рекомендаціями, що ґрунтуються на фактах, з політиками та керівниками;
- підвищення обізнаності про права і сприяння дотриманню основних прав за допомогою передових комунікацій;
- залучення широкого кола різноманітних зацікавлених сторін до діалогу про основні права людини.

Тематичні дослідження FRA охоплюють, наприклад, свободу медіа та журналістів; плюралізм у медіа; свободу висловлювання в цифрову епоху. FRA надає поради інституціям ЄС та урядам держав-членів щодо того, як уникнути порушень права на свободу вираження поглядів у нових законах і політиках. Агентство пропонує рекомендації щодо захисту журналістів, боротьби з цензурою та гарантування доступу до інформації. Увага FRA зосереджена також на викликах, пов'язаних із захистом свободи вираження в Інтернеті, включно з регулюванням онлайн-платформ, боротьбою з мови ворожнечі, цензурою та дезінформацією.

Приклад:

У 2024 році FRA опублікувало низку рекомендацій, спрямованих на посилення захисту журналістів у цифрову епоху. Ці рекомендації були частиною щорічного Звіту про стан основних прав у ЄС, де FRA звернуло увагу на зростаючі загрози свободі вираження поглядів, зокрема в онлайн-середовищі. FRA наголосило на необхідності забезпечення безпеки журналістів від онлайн-насилства, кібербулінгу та незаконного стеження. Агентство закликала держави-члени ЄС розробити національні стратегії, спрямовані на захист журналістів у цифровому середовищі, включаючи механізми швидкого реагування на загрози та підтримку постраждалих.

Крім того, FRA підкреслило важливість забезпечення прозорості в регулюванні онлайн-платформ, боротьби з мовою ворожнечі, цензурою та дезінформацією. Агентство рекомендувало державам-членам ЄС впровадити законодавчі механізми для запобігання зловживанням судовими процесами з метою обмеження свободи вираження поглядів, зокрема стратегічними позовами проти участі громадськості (SLAPP).

Європейський омбудсман

Посаду Європейського омбудсмана було започатковано у 1995 році. Офіс омбудсмана знаходиться у Страсбурзі (Франція), проте свою діяльність він здійснює на всій території Союзу. Правовою основою діяльності Європейського омбудсмана виступають установчі договори. Зокрема, стаття 43 Хартії основних прав ЄС та стаття 24 ДФЄС закріплюють право громадян ЄС звертатись до Європейського омбудсмана.

Європейський омбудсман розслідує скарги на неналежне управління інституцій ЄС або інших органів ЄС. Такі скарги можуть бути подані громадянами або резидентами країн ЄС, організаціями або підприємствами, заснованими на території ЄС.

Згідно зі своїми обов'язками Омбудсман за власною ініціативою або на підставі скарг, поданих йому безпосередньо або через члена Європейського Парламенту, проводить розслідування, які він вважає обґрунтованими, крім випадків, коли інкриміновані факти є або були предметом судового провадження. Якщо Омбудсман встановлює факт незадовільного управління, він передає питання на розгляд відповідної установи, органу, служби або агенції, які мають тримісячний строк для інформування Омбудсмана про їхню позицію. Після цього Омбудсман направляє звіт до Європейського Парламенту та відповідної установи, органу, служби або агенції. Особа, що звертається зі скаргою, інформується про результат таких розслідувань.

Омбудсман ЄС відіграє ключову роль у гарантуванні права на свободу вираження поглядів у межах діяльності інституцій ЄС. Його робота сприяє прозорості, відкритості та справедливості, створюючи умови для вільного вираження думок громадянами, журналістами та службовцями ЄС. Омбудсман ЄС працює над забезпеченням права громадян на отримання публічної інформації від органів ЄС, що є складовою свободи вираження поглядів. Це включає розгляд скарг на відмову у наданні доступу до документів відповідно до Регламенту (ЄС) № 1049/2001 [10] щодо публічного доступу до документів ЄС. Омбудсман розглядає скарги громадян, організацій чи журналістів на відсутність прозорості в роботі інституцій ЄС. Наприклад, він може вимагати від Європейської комісії чи інших органів надати доступ до інформації, яку вони намагаються приховати.

Приклад:

У справі № 2421/2023/MIG Скаржник звернувся до Європейської комісії з проханням надати публічний доступ до документів, пов'язаних із її пропозицією регламенту щодо запобігання та боротьби з сексуальним насильством над

дітьми в Інтернеті. Комісія визначила 121 документ, що підпадає під запит, і надала широкий публічний доступ до 88 із них. Щодо решти 33 документів, Комісія надала доступ лише до фрагментів п'яти з них. В обґрунтування відмови в доступі вона послалася на кілька винятків, передбачених законодавством ЄС щодо публічного доступу до документів, зокрема на необхідність захисту триваючого процесу ухвалення рішень. Незадоволений обмеженим доступом до цих 33 документів, скаржник звернувся до Європейського омбудсмена.

Після перевірки документів, про які йде мова, Омбудсманка Емілі О'Райлі не переконалася в аргументах Комісії та дійшла висновку, що відмова у наданні широкого публічного доступу є неналежним управлінням. Вона рекомендувала Комісії переглянути свою позицію.

У відповідь Комісія надала заявнику значно розширений доступ до певних категорій документів, але наполягала на тому, що не може розголошувати значну частину документів, що стосуються її внутрішніх обговорень та обміну думками щодо проекту законодавчої пропозиції.

Омбудсманка вважала, що Комісія не надала обґрунтованих пояснень щодо того, чому подальший доступ не може бути наданий. Вона дійшла висновку, що Комісія не надала максимально широкого доступу до відповідних документів і тому не врахувала чітку судову практику, яка вимагає від інституцій ЄС застосовувати особливо високий стандарт прозорості до законодавчих документів. Вона закрила розслідування, підтвердивши свій висновок про неналежне управління.

Європейська рада із захисту даних («European Data Protection Board» або «EDPB») – це незалежний орган Європейського Союзу, основною метою якого є забезпечення послідовного застосування Регламенту про захист персональних даних («GDPR») та сприяння співпраці між національними органами захисту даних у межах ЄС. Вона була заснована 25 травня 2018 року, замінивши Робочу групу з питань захисту даних.

Цей орган видає настанови та рекомендації щодо застосування положень GDPR, консультує Європейську Комісію з питань захисту даних, а також сприяє створенню усталеної практики застосування GDPR наглядовими органами країн Європейського Союзу. Настанови EDPB надають роз'яснення чи приклади застосування тих чи інших положень GDPR, які можуть бути складними для розуміння. Вони не мають такої ж юридичної сили, як GDPR, однак суди та наглядові органи керуються ними під час розгляду справ. Хоча EDPB є координаційним органом між національними органами із захисту даних у державах-членах, вона також відіграє важливу роль у захисті свободи вираження поглядів, забезпечуючи гармонізацію правил щодо конфіденційності в межах ЄС.

Основними функціями EDPB є

- Видача керівних принципів, рекомендацій та найкращих практик щодо тлумачення та застосування GDPR.
- Надання консультативних висновків Європейській Комісії з питань захисту персональних даних.
- Сприяння узгодженому застосуванню GDPR, особливо у випадках, що мають транскордонний характер.
- Вирішення суперечок між національними органами захисту даних у контексті механізму «єдиного вікна» (One-Stop-Shop).
- Сприяння розробці кодексів поведінки та встановлення механізмів сертифікації у сфері захисту даних.

EDPB має повноваження ухвалювати обов'язкові для виконання рішення у визначених випадках, передбачених Загальним регламентом про захист даних (GDPR), зокрема в межах механізму узгодженості (consistency mechanism), визначеного статтями 63-65 GDPR.

Механізм вирішення спорів (ст. 65 GDPR) застосовується, коли:

- національні органи захисту даних не можуть дійти згоди у справі, яка має транскордонний характер (тобто стосується суб'єктів даних у кількох державах-членах), наприклад, національний орган захисту даних в одній країні виступає як головний регулятор (lead authority), а інші висловлюють обґрунтовані заперечення щодо проєкту рішення;
- або одна з сторін вважає, що її заперечення були проігноровані без належного обґрунтування.

У такому разі EDPB виносить обов'язкове рішення, яке головний орган має врахувати під час ухвалення фінального рішення у справі. Це гарантує узгодженість застосування GDPR по всьому ЄС.

У випадках, коли Європейська комісія звертається до EDPB за висновком, а між національними органами захисту даних виникають суперечки щодо запропонованих заходів (наприклад, щодо сертифікації, кодексів поведінки тощо) — EDPB також може надати обов'язкову позицію.

Таким чином, EDPB не є судом чи наглядовим органом, але в окреслених випадках її рішення є обов'язковими для національних органів захисту даних, і ці рішення суттєво впливають на політику обробки персональних даних у межах ЄС.

Приклади кейсів з діяльності EDPB:

1. Рішення щодо Meta Platforms Ireland Limited (Facebook та Instagram)

EDPB прийняла обов'язкові рішення відповідно до статті 65 GDPR у зв'язку з спорами, ініційованими Ірландським органом захисту даних щодо Meta Platforms Ireland Limited та її сервісів Facebook та Instagram. Ці рішення стосувалися питань законності обробки даних для поведінкової реклами та призвели до значних штрафів для компанії.

Контекст: Після рішення Суду ЄС у справі *Schrems II*, яке визнало недійсним механізм *Privacy Shield*, Meta продовжувала передавати персональні дані європейських користувачів до США на основі стандартних договірних положень (SCCs). Ірландський орган захисту даних провів розслідування та виявив порушення статті 46(1) GDPR. Однак орган не планував накладати штраф. Інші європейські регулятори висловили заперечення, вимагаючи суворіших заходів.

13 квітня 2023 року EDPB ухвалила обов'язкове рішення, зобов'язавши Ірландський орган захисту даних накласти штраф у розмірі €1,2 млрд — найбільший в історії GDPR; зобов'язати Meta припинити передачу даних до США та привести обробку даних у відповідність до GDPR протягом шести місяців

2. Рішення щодо Accor SA

У 2022 році EDPB прийняла обов'язкове рішення відповідно до статті 65 GDPR у зв'язку з суперечкою, що виникла щодо проекту рішення Французького органу захисту даних стосовно Accor SA.

Контекст: Французький готельний оператор Accor SA порушив права суб'єктів даних, зокрема право на заперечення проти маркетингових повідомлень та право на доступ до персональних даних. Французький орган захисту даних наклав штраф, але польський регулятор вважав його недостатнім для великої компанії.

15 червня 2022 року EDPB ухвалила обов'язкове рішення, зобов'язавши Французький орган захисту даних перерахувати штраф, враховуючи оборот Accor SA за попередній рік; забезпечити, щоб штраф був ефективним, пропорційним та стримуючим, відповідно до статті 83(1) GDPR

Європейський інспектор із захисту даних (EDPS) гарантує, що інституції та органи ЄС поважають право людей на конфіденційність під час обробки їхніх особистих даних. Інституції та органи ЄС іноді обробляють особисту інформацію громадян – в електронному, письмовому чи візуальному форматі – під час виконання своїх обов'язків. Обробка включає збір, запис, зберігання, отримання, надсилання, блокування або стирання даних. Завданням EDPS є дотримання суворих правил конфіденційності, які регулюють цю діяльність.

EDPS контролює обробку персональних даних адміністрацією ЄС для забезпечення дотримання правил конфіденційності, консультує інституції та органи ЄС з усіх аспектів обробки персональних даних і відповідної політики та законодавства, розглядає скарги та проводить розслідування співпрацює з національними органами влади країн ЄС для забезпечення послідовності захисту даних, відстежує нові технології, які можуть вплинути на захист даних.

Приклад:

У 2020 році Європейський інспектор із захисту даних (EDPS) провів розслідування щодо порушення правил конфіденційності, пов'язаного з вебсайтом Європейського парламенту, створеним для реєстрації співробітників на тестування на COVID-19. Скарга була подана групою депутатів Європарламенту, які звернули увагу на те, що сайт використовував файли cookies третіх сторін — зокрема, від Google Analytics та Stripe — без належного інформування користувачів та без отримання згоди, як це передбачено законодавством ЄС. EDPS встановив, що файли cookies починали діяти одразу після входу на сайт, навіть до надання користувачем згоди, що порушує основні принципи законності й прозорості обробки персональних даних, закріплені в Регламенті (ЄС) 2018/1725, який регулює захист даних у межах інституцій ЄС.

Інспектор звернув увагу також на те, що у політиці конфіденційності сайту не було достатньо чіткої інформації про типи cookies, що використовуються, мету обробки та тривалість зберігання даних. Крім того, особливу стурбованість викликала потенційна передача даних до США, яка після рішення Суду ЄС у справі *Schrems II* вважається неприйнятною без додаткових правових гарантій. EDPS визнав, що така передача даних може становити серйозне порушення, особливо враховуючи відсутність правових засобів захисту для громадян ЄС у США.

У результаті EDPS виніс офіційне зауваження Європейському парламенту, зобов'язавши видалити трекінгові cookies з вебсайту та забезпечити повну відповідність використання cookies вимогам законодавства. Також він зобов'язав Парламент переглянути свою політику конфіденційності та запровадити технічні й організаційні заходи, які гарантують, що обробка даних у майбутньому відбуватиметься з дотриманням принципу «privacy by design». Цей кейс став знаковим прикладом посилення контролю над цифровими практиками інституцій ЄС і продемонстрував, що навіть внутрішні органи Союзу можуть бути притягнуті до відповідальності за недотримання високих стандартів захисту даних.

EDPS є незалежним органом, проте входить до складу EDPB як член, але його повноваження обмежені, якщо мова йде про справи держав-членів. EDPS

забезпечує секретаріат EDPB — тобто технічну, правову та адміністративну підтримку.

EDPS та EDPB спільно публікують заяви, зокрема щодо штучного інтелекту, цифрової трансформації, роботи онлайн-платформ тощо. У практичному сенсі, EDPS — це «внутрішній наглядач за ЄС», а EDPB — «координатор усіх європейських наглядових органів».

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Treaty on European Union (Consolidated version 2016). EUR-Lex. Access to European Union Law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-force.html#new-2-51>
2. Douglas-Scott Sionaidh. The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon. Human Rights Law Review, 2011, 11:4, P. 645–682. URL: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/r27635.pdf>
3. Judgment of the Court of 12 November 1969. Erich Stauder v City of Ulm - Sozialamt. Reference for a preliminary ruling: Verwaltungsgericht Stuttgart - Germany. Case 29-69. ECLI identifier: ECLI:EU:C:1969:57. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61969CJ0029>
4. Judgment of the Court of 18 June 1991 Elliniki Radiophonia Tiléorassi AE and Panellinia Omospondia Syllogon Prossopikou v Dimotiki Etairia Pliroforissis and Sotirios Kouvelas and Nicolaos Avdellas and others Reference for a preliminary ruling: Monomeles Protodikeio Thessalonikis. Greece. Case C-260/89. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/judgment_of_the_court_of_justice_ert_dep_case_c_260_89_18_june_1991-en-ac327ff6-878b-465a-83ca-57ac517483d7.html
5. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Access to European Union Law. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/tfeu_2012/oj/eng
6. Charter of Fundamental Rights of the European Union. EUR-Lex. Access to European Union Law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/collection/eu-law/treaties/treaties-force.html#new-2-54>
7. Directive (EU) 2018/1808 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive) in view of changing market realities. EUR-Lex. Access to European Union Law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/1808/oj/eng>

8. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). EUR-Lex. Access to European Union Law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>
9. Regulation (EU) 2024/1083 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 establishing a common framework for media services in the internal market and amending Directive 2010/13/EU (European Media Freedom Act) (Text with EEA relevance). EUR-Lex. Access to European Union Law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1083>
10. Regulation (EC) No 1049/2001 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2001 regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents. EUR-Lex. Access to European Union Law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32001R1049>

Відео: Свобода вираження поглядів і свобода медіа в демократичному суспільстві: стандарти ЄС. Лекція 4

ОГЛЯД ПРАКТИКИ СУДУ ЄС В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВА НА СВОБОДУ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ТА ІНФОРМАЦІЮ

51

Роль Суду ЄС у розвитку права ЄС в сфері захисту права на свободу вираження поглядів та інформацію

Як і загалом у формуванні правового доробку ЄС та становленні його принципів, Суд Європейського Союзу відіграв і продовжує відігравати визначну роль у визначенні рамок захисту права на свободу вираження поглядів та його балансування з іншими правами.

Суд ЄС як ключовий інституційний гарант уніфікованого тлумачення права ЄС, виконує фундаментальну функцію у становленні і розвитку загальних принципів правопорядку Союзу, включаючи принцип верховенства права, поваги до основоположних прав і забезпечення ефективного судового захисту. Його юриспруденція не лише роз'яснює зміст правових норм, закріплених у установчих договорах і вторинному законодавстві, а й активно формує ті рамки, в межах яких ці норми реалізуються — насамперед, у сфері основоположних прав, серед яких право на свободу вираження поглядів і отримання інформації посідає важливе місце.

Роль Суду ЄС полягає у тому, щоб забезпечити, аби реалізація політик ЄС, включно з внутрішнім ринком, політикою безпеки, регулюванням цифрових сервісів, не порушувала засадничих прав людини. З 1970-х років Суд почав прямо визнавати, що основоположні права є частиною загальних принципів права Союзу, навіть до набрання чинності Хартією основних прав ЄС. У справі *Internationale Handelsgesellschaft* (1970), Суд встановив, що повага до основоположних прав є невід'ємною складовою принципу верховенства права ЄС, і що захист цих прав гарантується як загальними принципами права Спільноти, незважаючи на конституційні традиції держав-членів.

У справі *Nold v. Commission* (1974), Суд наголосив, що у сфері дії ЄС повага до основоположних прав, у тому числі права на інформацію, повинна узгоджуватись з інтересами спільноти, але не може бути зведена нанівець. Також у справі *ERT v. DEP* (1991), яка вже безпосередньо торкається свободи вираження поглядів, Суд вперше прямо визнав, що держава-член при реалізації положень права ЄС зобов'язана поважати права, гарантовані Європейською конвенцією з прав людини.

Згадані рішення відображають поступове і послідовне утвердження Судом ЄС парадигми, згідно з якою будь-яке втручання у фундаментальні права, у тому числі свободу вираження, має бути виправданим, пропорційним

та здійснюватися відповідно до цілей, передбачених правом ЄС. Такий підхід виявляється особливо важливим у тих сферах, де Союз здійснює нормативне регулювання з інтенсивним впливом на свободу слова — наприклад, у сфері регулювання цифрових платформ, боротьби з дезінформацією, контролю за мовою ворожнечі, а також у законодавстві про ринок послуг і конкуренцію в медіасекторі.

Крім того, Суд ЄС виступає гарантом однакового тлумачення норм, які в різних державах-членах можуть застосовуватись із суттєво різними обмеженнями свободи вираження. Завдяки механізму попереднього запитання (preliminary ruling procedure), національні суди отримують можливість звертатися до Суду для з'ясування, чи відповідає національна практика стандартам ЄС — і саме через цей інструмент Суд формує загальносоюзні рамки захисту права на вираження.

Таким чином, можна стверджувати, що Суд ЄС заклав і продовжує розвивати правову архітектуру, в якій свобода вираження поглядів та інформації має не декларативний, а функціональний характер — як передумова реалізації інших прав, ефективного демократичного контролю та сталого функціонування європейського правопорядку.

Рішення Суду ЄС становлять ключову складову *acquis* — правового доробку ЄС, який визначає засадничі принципи функціонування Союзу, зокрема в питаннях прав людини, демократії та верховенства права. Для України, яка прагне до повноцінної інтеграції у правовий простір Європейського Союзу, практика Суду ЄС є не лише орієнтиром, але й інструментом адаптації національного законодавства до європейських стандартів. Особливо це актуально у сфері захисту права на свободу вираження поглядів та інформації, яке лежить в основі будь-якої демократичної системи.

Зараз рішення Суду ЄС ще не є формально обов'язковими для українських судів у більшості сфер. Проте вже сьогодні вони відіграють дедалі більшу роль у правозастосовній практиці, особливо в тих галузях, де Україна взяла на себе конкретні зобов'язання в рамках міжнародних угод з ЄС. Один із показових прикладів — приєднання України до Договору про заснування Енергетичного Співтовариства, що відбулося в 2011 році. У рамках цього Співтовариства Україна зобов'язалася імплементувати значну частину енергетичного *acquis* ЄС, включаючи не лише нормативні акти, а й відповідну судову практику. Це прямо було підтверджено Постановою Великої Палати Верховного Суду від 3 серпня 2022 року у справі № 910/9627/20 (провадження № 12-59гс21), де Велика Палата врахувала висновки, яких Секретаріат Енергетичного

Співтовариства дійшов з посиланням на рішення Суду ЄС у справі «FENS проти Словацької Республіки»

53

Відтак, якщо сьогодні рішення Суду ЄС є обов'язковими для України в питаннях енергетики, в подальшому з поступом європейської інтеграції вони стануть такими і у сфері цифрової трансформації, медіа, прав людини, свободи слова.

Навіть до настання повної юридичної обов'язковості, вивчення і врахування практики Суду ЄС — це критично важлива умова для адаптації українського законодавства до стандартів ЄС. Вона забезпечує правову передбачуваність, зміцнює довіру до інституцій і демонструє готовність України дотримуватись спільних цінностей. У сфері свободи вираження поглядів це означає не лише імплементацію формальних правил, а й розуміння філософії європейського підходу до того, як балансувати між свободою та відповідальністю, як захищати плюралізм та уникати надмірного обмеження думки.

Таким чином, аналіз рішень Суду ЄС — це частина практичного процесу входження України до Європейського Союзу. Для юристів, законодавців, журналістів і всіх, хто працює у сфері прав людини, розуміння цього доробку має стати професійною нормою.

Перейдемо до розгляду прикладів окремих справ, які ілюструють ключові моменти позицій Суду у цій сфері.

Свобода вираження поглядів у контексті рівності та протидії дискримінації

1. Рішення у справа NH v Associazione Avvocatura per i diritti LGBT [1] демонструє позицію Суду ЄС, згідно з якою свобода вираження поглядів не охоплює дискримінаційних висловів.

NH був юристом, а Associazione Avvocatura є асоціацією юристів, яка захищала права лесбієк, геїв, бісексуалів, трансгендерів або інтерсексуалів (ЛГБТ+) у судових розглядах. Вважаючи, що NH зробив зауваження, які становлять дискримінаційну поведінку на підставі сексуальної орієнтації працівників, всупереч статті 2(1)(а) Законодавчого декрету Італії № 216, Associazione Avvocatura подала позов проти NH перед Tribunale di Bergamo (Окружний суд, Бергамо, Італія). Наказом від 6 серпня 2014 року цей суд, засідаючи як трибунал із трудових відносин, визнав поведінку NH незаконною, оскільки вона була прямо дискримінаційною, оскільки NH заявив в інтерв'ю,

даному під час радіопрограми, що він не хотів би залучати гомосексуалів до своєї юридичної фірми, ані користуватися послугами таких осіб у своїй юридичній фірмі.

На цій підставі Tribunale di Bergamo зобов'язав NH виплатити 10 000 євро Associazione як відшкодування збитків і наказав опублікувати витяги з цього розпорядження в національній щоденній газеті. Рішенням від 23 січня 2015 року Corte d'appello di Brescia (Апеляційний суд, Брешия, Італія) відхилив апеляцію NH проти цього наказу. NH подав касаційну скаргу на це рішення до Corte suprema di cassazione (Верховний касаційний суд, Італія), який, в свою чергу, звернувся з преюдиційним запитом до Суду ЄС з питань, що стосувалися правоздатності Асоціації бути позивачем у такій справі (як НГО, що діє на підтримку вразливої групи і не переслідує комерційного інтересу) та наявності чи відсутності дискримінації в розрізі трудових прав.

На підтримку апеляції NH стверджував, зокрема, про неправильне застосування статті 5 Законодавчого указу № 216, оскільки апеляційний суд визнав, що Асоціація має правоздатність, а також про порушення або неправильне застосування статті 2(1)(а) та статті 3 законодавчого декрету на тій підставі, що він висловив думку щодо професії адвоката в ситуації, коли він представлявся не як роботодавець, а як приватний громадянин, і що спірні заяви були зроблені не в будь-якому конкретному професійному контексті.

Суд ЄС, зокрема, вказав, що слід брати до уваги контекст, у якому були зроблені спірні заяви, зокрема, їх публічний чи приватний характер або той факт, що вони були оприлюднені для громадськості через традиційні медіа чи соціальні мережі, а також наголосив на правомірності втручання в право на свободу вираження поглядів пана NH і наявності достатньої правосуб'єктності у Асоціації.

«48 Це правда, що свобода вираження поглядів, як базова основа плюралістичного, демократичного суспільства, що відображає цінності, на яких базується Союз, відповідно до статті 2 ДЄС, становить фундаментальне право, гарантоване статтею 11 Хартії.

49 Однак, як випливає зі статті 52(1) Хартії, свобода вираження поглядів не є абсолютним правом, і її здійснення може підлягати обмеженням за умови, що вони передбачені законом і поважають суть цього права та принцип пропорційності, а саме якщо вони необхідні і справді відповідають цілям загального інтересу, визнаним Союзом, або необхідності захисту прав і свобод інших»

*Проведення за попереднім запитом
ECLI:EU:C:2020:289 NH v Associazione Avvocatura per i diritti LGBT+*

Справу NH v. Associazione Avvocatura per i diritti LGBT+ (C-507/18, рішення Суду ЄС від 23 квітня 2020 року) можна розглядати як показовий прецедент у контексті балансування між свободою вираження поглядів та заборонаю дискримінації, особливо у сфері зайнятості та праці. Вона порушує як теоретично важливі питання тлумачення поняття «дискримінація», так і практичні питання процесуального доступу до правосуддя для неурядових організацій.

Суд ЄС чітко зазначив, що заяви, зроблені особою поза межами формального контексту трудових відносин, можуть все ж розглядатися як дискримінаційні у сфері зайнятості, якщо вони мають потенційну силу вплинути на доступ до роботи чи професійне середовище. Таким чином, Суд відходить від вузького формалізму й визнає, що публічні заяви юриста, зокрема ті, які виключають можливість працевлаштування представників ЛГБТ+, можуть мати стримуючий ефект і створювати атмосферу неприйняття, що рівнозначно дискримінації.

Суд ще раз підтвердив, що стаття 11 Хартії основоположних прав ЄС (яка гарантує свободу вираження) не є безмежною. Якщо висловлювання мають дискримінаційний характер і здійснюють негативний вплив на права інших — зокрема на доступ до праці без дискримінації — втручання в цю свободу може бути законним і пропорційним. Таким чином, ідея «форуму приватного громадянина» не може автоматично виправдати мову виключення, якщо її зроблено публічно.

Важливим теоретичним аспектом є також підтвердження правоздатності неурядових організацій подавати позови на захист інтересів вразливих груп. Суд підтвердив, що національні правовпорядки можуть визнавати такі організації як легітимних позивачів у справах про дискримінацію, якщо це відповідає цілям директив ЄС. Таким чином, Суд підтримав «публічну» модель протидії дискримінації, що дозволяє НУО ініціювати правовий захист, навіть якщо немає конкретного постраждалого.

Ця справа чітко сигналізує, що публічні заяви адвокатів, навіть якщо вони зроблені «в особистому статусі», можуть оцінюватися з позицій професійної етики, трудового права та стандартів недискримінації. Це підсилює вимоги до професійної відповідальності фахівців права у їх публічному дискурсі. Італійські суди, а згодом і Суд ЄС, визнали, що слова юриста чи роботодавця в широкому сенсі можуть мати практичні наслідки: вони здатні впливати на потенційні рішення і створювати недоступне або вороже середовище.

Визначальним чинником було саме те, що заяви були зроблені під час радіоінтерв'ю, тобто спрямовані на широку аудиторію. Це підтверджує, що при

оцінці пропорційності обмежень свободи вираження слід враховувати не лише зміст, а й форму та канал комунікації.

Цей кейс посилює концепцію позитивних зобов'язань держав і суспільства щодо запобігання дискримінаційним практикам у сфері праці, включно з риторикою, що створює бар'єри для участі. Він також демонструє, що Суд ЄС визнає значення асоціацій у захисті прав людини і сприяє розширеному розумінню меж свободи слова, коли йдеться про повагу до гідності інших.

Обмеження свободи вираження поглядів з міркувань національної безпеки та боротьби з тероризмом

Свобода вираження поглядів не звільняє від відповідальності за пропаганду насильства. Яскравим прикладом позиції Суду ЄС є рішення у справі Mesopotamia Broadcast A/S METV (C-244/10) and Roj TV A/S (C-245/10) v Bundesrepublik Deutschland [2].

У 2004 році Данська рада з питань радіо і телебачення (Radio- og tv-nævnet) надала телекомпанії Roj TV ліцензію на мовлення в межах Європейського Союзу. Цей телеканал вирізнявся тим, що здійснював мовлення курдською мовою, надаючи доступ до інформації значній курдській діаспорі в Європі. Протягом наступних років канал транслював новини, аналітичні програми, інтерв'ю та інші передачі, присвячені переважно курдській тематиці. Втім, невдовзі в діяльності мовника виникли серйозні політичні та правові суперечності.

У 2006 році турецька влада подала скаргу до данського ліцензійного органу, стверджуючи, що контент телеканалу Roj TV є не просто заангажованим, а й відкрито підтримує Робітничу партію Курдистану (РПК), яка класифікується як терористична організація не лише Туреччиною, а й самою Європейською Унією. Турецька сторона наполягала, що мовник здійснює пропаганду насильницької діяльності РПК, героїзує її учасників і закликає до збройного спротиву.

Попри це, Данська рада не виявила в діях телеканалу ознак розпалювання міжетнічної ворожнечі чи прямих закликів до насильства, й відмовила у задоволенні скарги. Проте ситуація набула нового розвитку, коли німецька влада почала власне розслідування. Уряд ФРН, зокрема Міністерство внутрішніх справ, вказав на те, що трансляція Roj TV через компанію Mesopotamia Broadcast суперечить положенням німецького публічного порядку, особливо в частині принципів міжнародного взаєморозуміння, закріплених у Основному законі (Grundgesetz).

Федеральні органи ухвалили рішення заборонити будь-яку господарську діяльність телеканалу на території Німеччини. Це рішення базувалося на аналізі контенту: було зібрано й вивчено понад 15 годин телевізійних передач, в яких, на думку влади, відбувалася системна пропаганда насильницької боротьби РПК. Зокрема, ведучі і репортери телеканалу схвально висловлювались про збройну діяльність організації, прославляли «мучеників» партії, оприлюднювали матеріали про бойові дії, і навіть прямо заохочували молодь вступати до лав РПК.

У відповідь компанія Mesopotamia Broadcast подала скаргу, стверджуючи, що будь-які заходи, які обмежують мовлення, мають бути предметом розгляду лише держави, що видала ліцензію — тобто Данії. Вона посилялася на принцип свободи надання послуг в межах ЄС (стаття 56 ДФЕС) і свободу вираження поглядів, передбачену Хартією основоположних прав ЄС.

Справу за попереднім запитом було передано на розгляд Суду Європейського Союзу. У своєму рішенні Суд зазначив, що хоча держави-члени ЄС зобов'язані поважати принцип вільного руху послуг та взаємного визнання, це не позбавляє їх права вживати обмежувальних заходів у випадках, коли зміст мовлення загрожує публічному порядку або порушує засадничі принципи, як-от принципи міжнародного взаєморозуміння. Суд особливо наголосив на тому, що держава-член має право обмежити поширення теле- або радіосигналу, якщо існують вагомі докази того, що зміст передач виправдовує тероризм, підбурює до насильства або розпалює ненависть.

Крім того, Суд ЄС не погодився з доводами телеканалу щодо виключної компетенції країни-ліцензіара. Було визнано, що держави-члени можуть діяти самостійно, якщо є підстави вважати, що діяльність телемовника загрожує громадській безпеці чи порушує міжнародні зобов'язання. Рішення Німеччини було визнано законним і пропорційним.

Після ухвалення цього рішення до справи знову долучилися данські органи. Національні служби безпеки та Центр з протидії тероризму провели фінансову перевірку компанії та виявили, що її діяльність фінансується безпосередньо Робітничою партією Курдистану. На підставі аналізу бухгалтерських звітів, свідчень експертів та змісту програм ліцензію телеканалу Roj TV було відкликано й у самій Данії.

Ця справа стала знаковою і продемонструвала, що свобода вираження поглядів, як і свобода надання послуг, не є абсолютною і може бути обмеженою, коли йдеться про боротьбу з тероризмом, пропаганду насильства чи порушення громадського порядку. Крім того, рішення Суду підкреслило важливість співвідношення між повагою до основоположних прав і зобов'язанням держав забезпечити безпеку своїх громадян. У цьому контексті

положення Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму посилили правову аргументацію обмежень, накладених на діяльність мовника.

Цікаво, що історія мала продовження вже в Європейському суді з прав людини, чия позиція виявилася абсолютно суголосною позиціям Суду ЄС. Після того як данські суди визнали телеканал Roj TV винним у пропаганді терористичної організації РПК та анулювали його ліцензію, компанія звернулася до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) зі скаргою на порушення її права на свободу вираження поглядів, гарантованого статтею 10 Європейської конвенції з прав людини.

У справі Roj TV A/S проти Данії (заява № 24683/14) ЄСПЛ 17 квітня 2018 року одноголосно визнав скаргу неприйнятною. Суд дійшов висновку, що заявник не може посылатися на захист, передбачений статтею 10 Конвенції, оскільки його діяльність суперечила цінностям Конвенції, що підпадає під дію статті 17, яка забороняє зловживання правами.

ЄСПЛ зазначив, що національні суди Данії ретельно дослідили докази та встановили, що програми Roj TV містили одностороннє висвітлення, яке включало заклики до участі в бойових діях, приєднання до організації та прославлення загиблих бойовиків як героїв. Крім того, було встановлено, що телеканал фінансувався РПК у період з 2006 по 2010 роки. Суд підкреслив, що такі дії становлять пропаганду терористичної організації та не можуть вважатися лише вираженням симпатії.

У своєму рішенні ЄСПЛ знову наголосив, що свобода вираження поглядів не є абсолютною і не може використовуватися для виправдання чи пропаганди тероризму. Суд вказав, що Roj TV намагався використати статтю 10 Конвенції для цілей, які суперечать її основоположним цінностям, таким як мир, безпека та повага до прав інших.

Справу Roj TV A/S v. Denmark порівнювали із закриттям в Україні телеканалів, що належали або були пов'язані з оточенням проросійського політика Віктора Медведчука. У справі Roj TV Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що мовник систематично транслював програми, які прямо або опосередковано прославляли збройну діяльність терористичної організації, закликали до участі в її бойових підрозділах, виправдовували насильство і просуvalи політичну ідеологію, засновану на мілітаризмі. Суд, підтримуючи дії данських органів влади, підтвердив, що за таких умов можна обмежити свободу вираження навіть медіа, які мають чинну ліцензію в межах ЄС. Суд наголосив, що стаття 10 Конвенції не може використовуватися для захисту виражень, які суперечать її основоположним цінностям.

Схожі аргументи лягли в основу рішення Ради національної безпеки і оборони України від лютого 2021 року, яким було запроваджено санкції проти трьох телеканалів – ZIK, NewsOne та 112 Україна. Офіційна мотивація полягала в тому, що діяльність цих медіа становила загрозу національній безпеці України в умовах збройної агресії з боку Російської Федерації. Уряд заявив, що ці канали були частиною інформаційної кампанії, спрямованої на дестабілізацію українського суспільства, підлив довіри до державних інституцій, підтримку наративів країни-агресора та поширення дезінформації, особливо в питаннях війни і внутрішньої політики.

У випадку України обмеження були застосовані не шляхом анулювання ліцензій на мовлення, а через запровадження санкцій – інструменту, який зазвичай використовується у сфері національної безпеки. Це породило низку дискусій у правовій спільноті, зокрема щодо того, чи було дотримано принцип пропорційності, чи мали медіа можливість оскаржити рішення, і наскільки прозорими були докази проти них. У той же час, враховуючи контекст воєнної агресії та гібридної війни, яку веде РФ проти України, держава отримала підтримку з боку багатьох європейських партнерів, які визнали право України захищати інформаційний простір.

Порівняння цих кейсів дозволяє зробити кілька важливих висновків:

Свобода вираження поглядів не поширюється на пропаганду тероризму або активну участь у ворожих інформаційних кампаніях. У обох випадках йшлося про використання медіа не просто для висловлення думок, а для системної дестабілізації та підтримки організацій або держав, що становлять загрозу.

Роль контексту є вирішальною. Якщо в Німеччині і Данії мовника обмежили через підтримку терористичної організації, то в Україні – у відповідь на гібридну агресію та збройний конфлікт, у якому медіа стали частиною ворожої стратегії.

Юридичний механізм має значення. У ЄС перевага надається процедурі через незалежні регуляторні органи та судовий контроль. В Україні застосування санкцій є винятковим інструментом, який не передбачає стандартного адміністративного чи судового розгляду на першому етапі, що викликає питання щодо правових гарантій.

В обох випадках держава повинна була довести наявність серйозної загрози, реального впливу контенту на публічну сферу та відсутність менш обмежувальних заходів.

Загалом, порівняльний аналіз показує, що свобода вираження поглядів у демократичному суспільстві завжди співіснує з потребою захищати

основоположні цінності – мир, безпеку та недискримінацію. І в ЄС, і в Україні обмеження були реакцією на виявлену системну загрозу, і в обох випадках ключовим аргументом на користь втручання була цілеспрямована діяльність медіа, яка виходила за межі допустимого плюралізму і перетворювалася на інструмент політичної чи ідеологічної агресії.

Свобода вираження поглядів та реєстрація прав інтелектуальної власності: питання захисту суспільної моралі

У межах європейського права баланс між правом на свободу вираження поглядів і правами інтелектуальної власності забезпечується з урахуванням суспільного інтересу, принципу пропорційності та специфіки конкретної ситуації, зокрема коли йдеться про використання товарних знаків у сатирі, пародії або публічній критиці. Питання цього балансу має стати предметом окремого розділу і не охоплюється завданнями цього посібника. Для потреб цієї публікації зупинимося на справі Суду ЄС, яка об'єднала в собі питання свободи вираження поглядів, захисту суспільної моралі, пропорційності обмежень, застосованих органами ЄС в рамках реєстрації товарного знака.

Справа ECLI:EU:C:2020:118 (справа R 2205/2015-5) стосувалася заявки на реєстрацію знака «Fack Ju Göhte» як торгової марки ЄС [3] і містить висновки про важливість контексту вживання тих чи інших висловлювань та реального громадського сприйняття під час аналізу відповідності моральності.

Заявка на реєстрацію торговельної марки ЄС «Fack Ju Göhte» була подана до Офісу інтелектуальної власності ЄС (EUIPO). Назва пов'язана з популярним німецьким фільмом, що мав успіх у комедійному жанрі. Проте Офіс та П'ята апеляційна комісія EUIPO відмовили у реєстрації, обґрунтовуючи це тим, що знак може бути сприйнятий як образливий і суперечить громадському порядку та моральним принципам відповідно до статті 7(1)(f) Регламенту про торговельні марки ЄС. Основне питання, винесене на розгляд Суду, полягало в тому, чи є відмова у реєстрації торговельної марки «Fack Ju Göhte» виправданою з огляду на положення про громадський порядок та моральність?

Суд ЄС визнав, що в контексті сприйняття знака назва «Fack Ju Göhte» не є настільки образливою, як стверджував EUIPO. Знак, хоча містить гру слів, заснований на англійському вислові, є популярним у культурному контексті, і його сприйняття не має явно негативного впливу на громадський порядок. Відмова у реєстрації знака може розглядатися як обмеження права на свободу вираження, яке захищене в рамках законодавства ЄС.

Суд зазначив, що фільм, на якому базується знак, був надзвичайно популярним у Німеччині, не викликав значного суспільного обурення, і назва не сприймалася як порушення моральних норм. Таким чином, Суд скасував рішення П'ятої апеляційної комісії EUIPO та дозволив реєстрацію знака «Fack Ju Göhte» як торговельної марки. Рішення також наголошує на важливості балансу між захистом моралі та свободою вираження, що є фундаментальним принципом у праві ЄС.

Ця справа підтвердила, що навіть у сфері економічної активності, такої як брендинг і комерційна реклама, свобода вираження поглядів не втрачає своєї актуальності. Суд ЄС продемонстрував, що оцінка моральності чи прийнятності комерційного позначення не може відриватися від більш широких конституційних і правових цінностей, серед яких – свобода вираження як закріплена у статті 11 Хартії основоположних прав ЄС.

Суд підкреслив необхідність оцінювати знак у його реальному культурному контексті. Просте фрагментарне або буквальне сприйняття (у даному випадку – фонетична схожість із англійською лайкою) є недостатнім для обґрунтування обмежень. Оцінка має ґрунтуватися на фактичному сприйнятті широкою громадськістю, а не лише на уявному чи надто вузькому етичному стандарті.

Суд фактично визнав, що моральність не є сталою категорією, і те, що могло бути неприйнятним кілька десятиліть тому, нині може бути нейтральним або навіть цілком прийнятним. Розгляд масової популярності фільму без суспільного осуду підкреслює, що моральна чутливість суспільства змінюється, і регулятор повинен це враховувати.

Відтак, захист правового порядку не може слугувати завуальованою формою цензури. Якщо держава або орган ЄС відмовляє в реєстрації позначення виключно з огляду на формальні або емоційно забарвлені оцінки, не спираючись на чіткі суспільні наслідки чи шкоду, така відмова може розглядатися як непропорційне втручання у свободу вираження.

EUIPO та національні органи повинні при ухваленні рішень ґрунтуватися на об'єктивних критеріях, не на підставі суб'єктивних суджень чи моральних упереджень. Необхідно проводити фактичний аналіз громадського сприйняття, який може включати дослідження ринку, медіааналіз чи врахування культурного резонансу об'єкта.

Суд ЄС підтвердив, що сатиричні, іронічні або креативні форми вираження не повинні автоматично вважатися аморальними. Це відкриває шлях до більш гнучкого підходу при захисті брендів, що використовують провокацію або гру слів, як частину маркетингової стратегії.

Рішення має значення для свободи самовираження в бізнесі. Воно демонструє, що правозастосовні органи повинні враховувати креативну автономію бізнесу як форму вираження ідентичності, культурного коду та естетичних поглядів. Наприклад, молодіжні бренди чи незалежні кінопродюсери можуть легше обґрунтувати допустимість нестандартної чи провокативної назви.

Успішне оскарження рішення EUIPO стало можливим завдяки тому, що заявник продемонстрував: 1) фільм і назва вже є публічно відомими; 2) вони не спричинили суспільного обурення; 3) їхній зміст не має закликів до насильства чи дискримінації. Таким чином, у подібних справах слід готувати чітку доказову базу з соціокультурного аналізу.

Ця справа наочно демонструє гнучкий, але принциповий підхід Суду ЄС до співвідношення свободи вираження і захисту моральних норм. У її центрі – ідея про те, що право не існує ізольовано від соціокультурного контексту, і що юридичні оцінки повинні змінюватися разом із суспільними уявленнями. Вона слугує переконливим прикладом того, як європейська правова система вміє поєднувати захист індивідуальних свобод з належною правовою регуляцією в умовах плюралістичного суспільства.

Висловлювання посадовців і межі інституційної лояльності

Справу *Bernard Connolly v Commission of the European Communities* (ECLI:EU:C:2001:127) [4] можна вважати ключовою в контексті балансу між свободою вираження поглядів та обов'язками державних службовців у структурах Європейського Союзу. Вона ілюструє, як інституції ЄС реагують на публічну критику з боку своїх працівників і які межі встановлюються для свободи вираження в межах службових обов'язків.

Бернард Конноллі обіймав посаду керівника підрозділу з питань Європейського валютного механізму та національної і спільної монетарної політики в Європейській Комісії. У 1995 році, перебуваючи у відпустці за особистими обставинами, він опублікував книгу під назвою *The Rotten Heart of Europe: The Dirty War for Europe's Money* (Гниле серце Європи: брудні війни за європейські гроші – книгу і досі можна купити на онлайн платформах і її рекламують саме як написану людиною, яка працювала в Європейській Комісії і знала ситуацію зсередини), в якій різко критикував політику ЄС щодо створення єдиної валюти та процесу європейської інтеграції загалом. Конноллі не отримав попереднього дозволу на публікацію цієї книги, що суперечило вимогам Статуту службовців Європейських Співтовариств, зокрема статті 17,

яка передбачає обов'язок отримання дозволу перед публікацією матеріалів, пов'язаних з діяльністю Співтовариств.

Після публікації книги Європейська Комісія ініціювала дисциплінарне провадження проти Конноллі. Йому було висунуто звинувачення у порушенні службових обов'язків, зокрема обов'язку лояльності (стаття 11), належної поведінки (стаття 12) та обов'язку отримання попереднього дозволу на публікацію (стаття 17) Статуту службовців. У січні 1996 року Комісія ухвалила рішення про звільнення Конноллі з посади без позбавлення права на пенсію.

Конноллі оскаржив рішення Комісії в Суді першої інстанції ЄС, стверджуючи, що його звільнення порушує право на свободу вираження поглядів, гарантоване статтею 10 Європейської конвенції з прав людини. Суд першої інстанції відхилив його позов, після чого Конноллі подав апеляцію до Суду ЄС.

У своєму рішенні від 6 березня 2001 року Суд підтвердив рішення нижчої інстанції, зазначивши, що хоча свобода вираження є фундаментальним правом, вона може бути обмежена для захисту інших законних інтересів, таких як обов'язок лояльності службовців. Суд підкреслив, що Конноллі, як високопоставлений службовець, мав особливі обов'язки щодо лояльності та стриманості у публічних висловлюваннях, особливо з огляду на те, що його критика стосувалася політики, реалізацію якої він сам координував.

Справу Конноллі можна розглядати як прецедент, що визначає межі свободи вираження для службовців ЄС. Вона демонструє, що службовці мають право на висловлення думок, але це право може бути обмежене службовими обов'язками, особливо коли йдеться про публічну критику політики, за реалізацію якої вони відповідають. Справа підкреслює важливість дотримання процедурних вимог, зокрема отримання попереднього дозволу на публікацію матеріалів, пов'язаних з діяльністю ЄС. Недотримання цих вимог може мати серйозні наслідки, включаючи дисциплінарні санкції.

Рішення Суду демонструє прагнення захистити інституційну цілісність та ефективність ЄС, навіть якщо це вимагає обмеження окремих прав службовців.

Право бути забутим і баланс між свободою вираження та правом на захист персональних даних

Справа ECLI:EU: C-131/12 Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González [5] є однією з найбільш значущих і проривних в практиці Суду ЄС в розрізі свободи вираження поглядів

і права на захист персональних даних. Фактично, вона впровадила підґрунтя для появи нового права, життєво необхідного для захисту інформаційної приватності людей в цифрову епоху – права бути забутим.

За даними Google, із моменту появи цього рішення компанія отримала 415 359 запитів на видалення інформації з пошукової системи. Вона задовольнила 42,6 % з них і видалила 1 444 021 посилання в Інтернеті.

Суд постановив, що оператор пошукової системи Інтернету несе відповідальність за обробку особистої інформації, яка з'являється на веб-сторінках, опублікованих третіми особами. Пошукова система в Інтернеті повинна розглядати запити окремих осіб на видалення посилань на вільно доступні веб-сторінки, отримані в результаті пошуку за їхнім іменем. Підстави для видалення включають випадки, коли результати пошуку «здаються неадекватними, нерелевантними або більше не актуальними чи надмірними з огляду на час, що минув». Якщо пошукова система відхиляє запит, особа може попросити відповідні органи розглянути справу. За певних умов пошуковій системі може бути наказано видалити посилання з результатів пошуку.

Справа стосувалася скарги іспанського громадянина Маріо Костеха Гонсалеса до Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), в якій він вимагав від Google Spain і Google Inc. видалити посилання на сторінки газети La Vanguardia, що містили інформацію про продаж його майна через примусові заходи у 1998 році. Костеха Гонсалес стверджував, що ця інформація є застарілою та шкодить його репутації, оскільки відображається у результатах пошуку за його іменем. AEPD задовольнила його скаргу, зобов'язавши Google видалити посилання, але не зобов'язала газету La Vanguardia видаляти саму інформацію. Google оскаржив це рішення, що призвело до звернення до Суду ЄС з попереднім запитом.

Основні питання, які адресувалися Суду ЄС стосувалися того, чи є Google оператором обробки персональних даних у контексті його діяльності як пошукової системи?; чи може фізична особа вимагати видалення інформації зі списку результатів пошуку («право на забуття»)?; як балансувати між правом на захист персональних даних та правом на свободу вираження та інформацію?

Суд постановив, що Google у своїй ролі пошукової системи є оператором обробки персональних даних, оскільки індексація, організація та надання посилань є формами обробки. Google Spain, як дочірня компанія, також вважалася відповідальною, оскільки її діяльність була пов'язана з рекламними послугами в ЄС.

Суд також визнав, що громадяни ЄС мають право вимагати видалення посилань на їхні персональні дані з результатів пошуку, якщо ці дані є неточними, неактуальними, недоречними або надмірними у контексті мети їхньої обробки. Це право базується на статті 12(b) і 14(1)(a) Директиви 95/46/ЄС (Директива про захист даних). Право на захист персональних даних має перевагу над економічними інтересами оператора пошукової системи та правом на доступ до інформації, за винятком випадків, коли існує значний суспільний інтерес до доступу до такої інформації (наприклад, у випадку публічних осіб).

Це рішення створило прецедент, який дозволяє фізичним особам вимагати видалення персональних даних із пошукових систем. Відтоді право на забуття було закріплено у статті 17 Загального регламенту захисту даних (GDPR). Суд чітко визнав пошукові системи операторами даних, що підпадають під законодавство ЄС про захист персональних даних, навіть якщо сервери компаній знаходяться за межами ЄС, але обробка стосується громадян ЄС. Рішення зміцнило принцип пропорційності між правом на приватність та свободою вираження, вимагаючи індивідуальної оцінки кожного запиту на видалення.

Рішення Суду ЄС встановлює баланс між правом особи на приватність та захист персональних даних згідно з європейським законодавством і легітимним інтересом суспільства в отриманні доступу до інформації. Воно не зобов'язує негайно видаляти будь-яку інформацію за запитом, а вимагає врахування контексту. У цьому рішенні Суд чітко відрізняє ситуації, що стосуються публічних осіб, від тих, які стосуються приватних осіб. Особливу увагу було приділено тому, що пошукові системи в Інтернеті істотно змінюють характер доступу до інформації, оскільки формують профіль особи, який раніше був недосяжним без значних зусиль. Таким чином, у більшості випадків, право суб'єкта даних має переважати не лише економічні інтереси пошукових операторів, а й інтерес широкого загалу у доступі до такої інформації. Водночас виняток можливий тоді, коли особа відіграє суспільно значущу роль, що обґрунтовує більший інтерес громадськості до неї та відповідної інформації.

Після ухвалення рішення компанія Google створила спеціальну онлайн-форму для подання запитів на видалення посилань із результатів пошуку. Цим сервісом можуть скористатися громадяни країн ЄС та ЄАВТ, якщо інформація, на яку вказує посилання, є «неадекватною, нерелевантною, застарілою або надмірною» щодо цілей, з якими вона була зібрана й оброблена. Уже в перший день після запуску форми, 31 травня 2014 року, компанія отримала понад 12 000 запитів на вилучення даних з результатів пошуку.

В Україні подібних прецедентів у судовій практиці поки не зафіксовано, але в майбутньому їх поява цілком імовірна. Адже громадяни України, як і мешканці інших країн, мають право звернутися до пошукових систем із вимогою видалити певну інформацію про них, якщо вона не відповідає критеріям доречності, точності або актуальності. Щоб скористатися правом на забуття, заявник має обґрунтувати, що інформація, пов'язана з ним:

- була опублікована давно;
- є неточною, більше неактуальною, надмірною або непропорційною;
- завдає шкоди його репутації, приватному життю або іншому праву, і ця шкода переважає суспільний інтерес у збереженні доступу до відповідної інформації.

Водночас, видалити можна лише особисті дані заявника. Якщо ж інформація є суспільно значущою або стосується подій, що становлять інтерес для громадськості, потрібно враховувати співвідношення між правом на приватність та правом громадськості на доступ до інформації.

Спочатку реалізація цього права обмежувалася лише європейськими доменами, такими як google.de, google.fr тощо, тоді як у пошукових системах із доменами США чи Канади відповідні посилання залишалися доступними. Проте з часом Google переглянув свою політику й розширив дію механізму «права на забуття» на запити, що стосуються даних у глобальному масштабі, з урахуванням юрисдикційних і технічних особливостей. Таким чином, можна стверджувати, що рішення Суду ЄС в цій справі має глобальне значення, яке виходить далеко за межі географічного простору Союзу.

Справа Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González заклала фундамент для реалізації права на забуття в межах ЄС, визнавши за фізичними особами право вимагати видалення з результатів пошуку посилань на застарілу або нерелевантну інформацію. Однак це рішення залишило відкритим питання щодо механізмів оцінки достовірності інформації, яку особа вважає недостовірною, а також щодо обробки візуальних даних, зокрема фотографій. Відповіді на ці аспекти були суттєво деталізовані в наступній справі TU та RE v Google LLC [6], де Суд ЄС вперше чітко сформулював обов'язки пошукових систем щодо обґрунтованих запитів на видалення даних, які можуть бути неправдивими, і уточнив правила щодо обробки мініатюр зображень у результатах пошуку.

Рішення Суду ЄС у справі C-460/20, TU та RE проти Google LLC (ECLI:EU:C:2022:962) [6], винесене 8 грудня 2022 року, є важливим прецедентом у сфері захисту персональних даних та реалізації права на забуття в ЄС. Ця справа стосується балансу між правом на захист персональних

даних та свободою вираження поглядів і інформації, особливо у випадках, коли особа вимагає видалення посилань на інформацію, яку вона вважає неточною або наклепницькою.

Позивачі, TU та RE, були керівниками групи інвестиційних компаній. У 2015 році на одному з веб-сайтів було опубліковано матеріали, які критикували інвестиційну модель компаній, з якими вони були пов'язані. Ці статті містили фотографії TU та RE, що зображували їх у розкішному стилі життя. Позивачі стверджували, що ці публікації містили неправдиві твердження та наклепницькі думки, і вимагали від Google видалити посилання на ці статті з результатів пошуку за їхніми іменами, а також видалити мініатюрні зображення (thumbnails), що з'являлися в результатах пошуку зображень.

Google відмовився виконати ці вимоги, посилаючись на те, що не може встановити точність або неточність інформації в статтях. Позивачі подали позов до суду в Німеччині, але їхні вимоги були відхилені судами нижчих інстанцій. Вони подали апеляцію до Федерального суду Німеччини (Bundesgerichtshof), який звернувся до Суду ЄС з проханням про попереднє рішення.

Суду ЄС було поставлено два ключові питання:

- Які обов'язки має оператор пошукової системи при обробці запиту на видалення посилань на інформацію, яку особа вважає неточною?
- Чи повинна оцінка запиту на видалення мініатюрних зображень враховувати контекст веб-сторінки, з якої вони походять?

Суд постановив, що оператор пошукової системи зобов'язаний видалити посилання на інформацію, якщо особа, яка подає запит, надає «релевантні та достатні докази», що підтверджують «очевидну неточність» інформації. Оператор не зобов'язаний самостійно розслідувати факти або оцінювати точність інформації. Якщо неточність не є очевидною на підставі наданих доказів, оператор не зобов'язаний видаляти посилання без судового рішення.

Суд також зазначив, що мініатюрні зображення в результатах пошуку можуть мати «інформаційну цінність», і їх видалення повинно оцінюватися окремо від видалення посилань на веб-сторінки. Якщо зображення має значну інформаційну цінність або сприяє публічній дискусії, право на свободу вираження поглядів може переважати над правом на захист персональних даних.

Рішення Суду підкреслює необхідність балансу між правом на захист персональних даних та свободою вираження поглядів. Оператори пошукових систем повинні враховувати обидва ці права при розгляді запитів на видалення інформації. Оператори не зобов'язані самостійно перевіряти

точність інформації, але повинні реагувати на запити, якщо особа надає достатні докази неточності. Це зменшує адміністративне навантаження на операторів і запобігає потенційному зловживанню правом на забуття.

Мініатюрні зображення повинні розглядатися окремо від текстових посилань, оскільки вони можуть мати власну інформаційну цінність. Це означає, що навіть якщо посилання на статтю не видаляється, зображення може бути видалене, і навпаки.

Свобода вираження як мотив переслідування у справах про надання міжнародного захисту

В 2020-ті роки Суд ЄС розглядав справи, в яких аналізує, як прояви свободи переконань, висловлювань і правомірної критики, навіть у формі боротьби за економічні інтереси або законні права, можуть сприйматися репресивними режимами як політичний виклик і, відповідно, ставати підставою для переслідування.

Ця категорія справ є достатньо новою і охоплює ті ситуації, коли висловлення критики щодо державної корупції, захист власних прав або протидія свавіллю владних структур трактується переслідувачами як політична діяльність; втручання держави через репресивні методи (зокрема кримінальне переслідування) має на меті придушення незалежної думки чи активності; тлумачення «політичної думки» в рамках Директиви 2011/95/EU пов'язується з реалізацією свободи вираження в суспільно значущих питаннях.

Справа C-280/21 PI проти Міграційного департаменту Литовської Республіки (Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos) [7] розглядалася за запитом про попереднє рішення Верховного адміністративного суду Литви (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo).

За обставинами справи, 15 липня 2019 року PI, громадянин третьої країни, подав заяву про надання притулку до Міграційного департаменту Литовської Республіки. На підтримку цієї заяви він пояснив, що у 2010 році у своїй країні походження він уклав контракт на купівлю акцій з підприємством, яке належить особі, пов'язаній зі сферами влади, включаючи спеціальні та розвідувальні служби. Він заплатив цьому підприємству суму в 690 000 доларів США (приблизно 647 500 євро). Оскільки цей контракт не було виконано, PI вимагав повернення цієї суми від іншої сторони контракту.

Заявник стверджував, що став об'єктом кримінального переслідування у своїй країні походження після того, як ініціював судові процеси проти

комерційної структури, пов'язаної з владою, через неналежне виконання зобов'язань за договором про купівлю акцій. Унаслідок цього проти нього було порушено кримінальні справи, а згодом він був засуджений. Під час цього процесу він втратив не лише бізнес, а й контроль над підприємством, створеним його зусиллями. Він вважає, що кримінальне переслідування є репресивним заходом, спрямованим на позбавлення його майна та придушення спротиву корумпованим елітам.

Міграційний департамент відхилив заяву, зазначивши, що хоча переслідування мало місце, воно не підпадає під жодну з категорій переслідування за Конвенцією про статус біженців 1951 року, а саме, не стосувалося раси, національності, релігії, належності до певної соціальної групи або політичної думки. Після оскарження заявником цього рішення, справу було передано до Вищого адміністративного суду, який звернувся до Суду ЄС із проханням про тлумачення положень Директиви 2011/95/ЄС щодо «політичної думки».

Суд ЄС у своєму рішенні дійшов висновку, що поняття «політична думка» слід тлумачити широко, з урахуванням цілей Директиви, духу та букви Конвенції 1951 року, а також положень Хартії основних прав Європейського Союзу. Зокрема, Суд послався на статтю 11 Хартії (право на свободу вираження поглядів) та практику Європейського суду з прав людини щодо статті 10 ЄКПЛ, яка забезпечує захист свободи думки та її вираження.

Суд підкреслив, що не лише явне політичне висловлювання, але й дії, які сприймаються переслідувачами як політична опозиція, можуть становити «політичну думку» у значенні Директиви. Так, якщо особа виступає проти неправомірних практик, зокрема корупції або зловживання владою, і такі дії сприймаються державними або квазідержавними (чи кримінальними, які глибоко інтегрувалися в державний механізм) структурами як загроза їхнім інтересам, це може бути підставою для надання статусу біженця. У цьому контексті навіть спроба законного захисту своїх економічних інтересів — звернення до суду, висловлення критики чи оскарження рішень — може розглядатися як вираження політичної думки, якщо така поведінка викликає ворожу реакцію системи.

Суд також провів межу між приватним інтересом і суспільно значущим політичним висловлюванням. Навіть коли особа переслідує індивідуальну мету (захист майна), дії можуть набути політичного змісту, якщо система вбачає в них опозицію до своєї політики або цінностей. Таким чином, критерій не зводиться лише до суб'єктивного наміру заявника — значення має й об'єктивне сприйняття його дій переслідувачами.

Це рішення має широку значущість. По-перше, воно створює орієнтир для держав-членів при оцінці заяв про надання притулку в умовах зростання числа заяв від громадян країн, де репресії не завжди мають класичні форми, але здійснюються через зловживання адміністративними чи кримінальними процедурами. По-друге, воно підтверджує, що свобода вираження — навіть у формі економічного спору — є цінністю, яку має захищати європейське право, особливо якщо переслідування є непропорційним, а захист у країні походження — неефективним.

У більш широкому плані це рішення слід віднести до категорії справ, що стосуються «приписуваних політичних переконань» — випадків, коли особа не заявляє відкрито про свої переконання, але її поведінка інтерпретується владою як політична опозиція. Суд фактично визнав, що в сучасних авторитарних контекстах, де політичне життя тісно пов'язане з економічними інтересами, корупцією та криміналізацією інакودумства, потрібно переглядати вузьке трактування «політичної думки». Такий підхід зміцнює захист свободи вираження, наголошуючи на тому, що навіть спроба відстояти свої права у суді може бути розцінена режимом як політичне зухвальство.

Рішення у справі C-280/21 має бути використане національними органами, які приймають рішення щодо надання міжнародного захисту, включно з українськими. Воно сприяє імплементації практики ЄС та забезпеченню відповідності рішень адміністративних органів стандартам Європейського права. У країнах, які прагнуть інтегруватися до правового простору ЄС, таких як Україна, воно має особливу вагу, оскільки задає орієнтири для реформування підходів до оцінки ризиків переслідування та тлумачення ключових понять, як-от політична думка, свобода вираження, доступ до правосуддя. Розуміння цього рішення сприяє не лише дотриманню міжнародних зобов'язань, а й формуванню національної правової доктрини, що ґрунтується на цінностях демократії, верховенства права і прав людини.

У справі C-151/22, S та інші проти Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR) [8], Суд ЄС розглянув важливе питання щодо того, чи можуть політичні переконання, сформовані заявником на території приймаючої держави-члена ЄС, бути підставою для надання статусу біженця.

Позивачка, громадянка Судану, подала четверту заяву про надання притулку в Нідерландах. Вона стверджувала, що у разі повернення до Судану буде піддана переслідуванню через свою політичну діяльність у Нідерландах, зокрема участь у заходах на підтримку партії Умма, яка входила до альянсу «Сили свободи і змін», а також через активність у Дарфурській асоціації Нідерландів. Позивачка вважала, що суданська влада може сприймати її дії як

опозиційні та ворожі до режиму, що створює ризик переслідування у разі повернення.

У порядку попереднього запиту Суду ЄС було поставлено два ключові питання:

- Чи можуть політичні переконання, сформовані в країні прийому, вважатися «політичною думкою» згідно з Директивою 2011/95/ЄС?
- Які критерії слід застосовувати для оцінки обґрунтованості побоювань переслідування на підставі таких переконань?

Суд постановив, що поняття «політична думка» охоплює не лише переконання, сформовані в країні походження, але й ті, що виникли в країні прийому. Достатньо, щоб заявник стверджував про наявність або вираження таких переконань, незалежно від того, чи привернули вони негативну увагу потенційних переслідувачів у країні походження. Це тлумачення відповідає статті 10(1)(e) та (2) Директиви 2011/95/ЄС.

«Статті 10(1)(e) та (2) Директиви 2011/95/ЄС слід тлумачити так, що для того, щоб думки, ідеї чи переконання заявника, який ще не викликав негативного інтересу з боку потенційних суб'єктів переслідування в його країні походження, підпадали під поняття «політичних поглядів» або «політичної характеристики», достатньо, щоб цей заявник стверджував, що він чи вона має або висловлює ці думки, думки чи переконання. Це не впливає на оцінку того, чи є обґрунтованим страх заявника бути переслідуваним через його чи її політичні погляди.

Статтю 4(3)-(5) Директиви 2011/95 слід тлумачити так, що для оцінки обґрунтованості страху заявника перед переслідуванням через його політичні погляди компетентні органи держав-членів повинні враховувати той факт, що ці політичні погляди, враховуючи ступінь переконання, з яким вони висловлюються, або можливу участь цього заявника в діяльності з просування цих поглядів, могли б викликати або можуть викликати негативний інтерес суб'єктів потенційного переслідування в країні походження цього заявника....»

*Провадження за попереднім запитом
ECLI:EU:C:2023:688 S and Others v United Nations High Commissioner
for Refugees (UNHCR).*

Суд зазначив, що при оцінці обґрунтованості побоювань переслідування на підставі політичних переконань, сформованих у країні прийому, компетентні органи повинні враховувати: ступінь переконаності, з якою заявник виражає свої політичні погляди; можливу участь заявника в діяльності,

спрямований на просування цих переконань; ймовірність того, що така діяльність могла або може привернути негативну увагу потенційних переслідувачів у країні походження.

Водночас не вимагається, щоб ці переконання були настільки глибоко вкорінені, що заявник не міг би утриматися від їх вираження після повернення до країни походження.

Рішення Суду підтверджує, що політичні переконання, сформовані в країні прийому, можуть бути підставою для надання статусу біженця. Це розширює традиційне розуміння терміну «політична думка» та враховує динамічний характер формування політичних переконань у контексті міграції.

Суд визнав, що особи, які стали біженцями «sur place» (тобто через події, що відбулися після їхнього виїзду з країни походження), мають право на міжнародний захист, якщо існує обґрунтований страх переслідування. Це включає випадки, коли політичні переконання сформувалися або були виражені в країні прийому.

Відтак, національні органи держав-членів ЄС, відповідальні за розгляд заяв про надання притулку, повинні враховувати політичні переконання, сформовані в країні прийому, при оцінці обґрунтованості побоювань переслідування. Це вимагає ретельного аналізу індивідуальних обставин кожної справи.

Рішення Суду сприяє посиленню захисту прав людини, зокрема свободи вираження поглядів, оскільки визнає право осіб на формування та вираження політичних переконань без страху переслідування, сприяє більш гуманному та індивідуалізованому підходу до розгляду заяв про надання притулку в Європейському Союзі.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 23 April 2020 NH v Associazione Avvocatura per i diritti LGBTI - Rete Lenford. Request for a preliminary ruling from the Corte suprema di cassazione. Case C-507/18. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-507/18>
2. Judgement of the Court (Fifth Chamber) of 27 February 2020. Constantin Film Produktion GmbH, established in Munich (Germany), represented by P. Baronikians and S. Schmidt, Rechtsanwälte v European Union Intellectual Property Office (EUIPO). Case C-240/18 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62018CJ0240>

3. Judgment of the Court (Third Chamber) of 22 September 2011. Mesopotamia Broadcast A/S METV (C-244/10) and Roj TV A/S (C-245/10) v Bundesrepublik Deutschland. References for a preliminary ruling: Bundesverwaltungsgericht - Germany. Joined cases C-244/10 and C-245/10. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62010CJ0244>
4. Judgment of the Court of 6 March 2001. Bernard Connolly v Commission of the European Communities. Appeal - Officials - Disciplinary proceedings. Case C-274/99 P. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61999CJ0274>
5. Judgment of the Court (Grand Chamber), 13 May 2014. Google Spain SL and Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) and Mario Costeja González. Request for a preliminary ruling from the Audiencia Nacional. Case C-131/12. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62012CJ0131>
6. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 8 December 2022. TU and RE v Google LLC. Request for a preliminary ruling from the Bundesgerichtshof. Case C-460/20. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62020CJ0460>
7. Judgment of the Court (Third Chamber) of 12 January 2023. P.I. v Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Request for a preliminary ruling. Case C-280/21. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62021CJ0280>
8. Judgment of the Court (Third Chamber) of 21 September 2023. S and Others v United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR). Request for a preliminary ruling from the Raad van State. Case C-151/22. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62022CJ0151>

Відео: Свобода вираження поглядів і свобода медіа в демократичному суспільстві: стандарти ЄС. Лекція 5

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СВОБОДИ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ В УКРАЇНІ

Свобода вираження поглядів в українській конституційно-правовій традиції

Свобода вираження поглядів є однією з фундаментальних свобод людини, закріпленою у міжнародному, європейському та національному праві. В Україні вона має глибокі корені, що починаються від вічевої традиції Київської Русі, системи цінностей козаків, які позиціонували себе як вільні люди і мали власний голос у врядуванні. Окремо варто згадати Конституцію Пилипа Орлика 1710 року, яка стала однією з перших у Європі і визнавала свободу найвищою цінністю. Хоча в цьому документі ще немає конкретних положень про свободу думки, вираження поглядів, слова чи друку, акцент зроблено на захисті прав і вольностей народу та демократичних традиціях українського козацтва, праві козаків на участь у радах та вільне висловлення своїх думок щодо суспільних справ [1].

Ідея свободи вираження в українській політико-правовій думці бере початок у боротьбі за право на самовираження в умовах постійного тиску з боку різних імперських режимів. Українські історики, філософи, діячі та науковці мали своє бачення свободи слова та думки. Так, український мислитель і поет Григорій Сковорода наголошував на важливості внутрішньої свободи і духовного розвитку людини, що по суті є прообразом сучасного розуміння концепції свободи вираження поглядів [2]. Пізніше, у добу національного відродження XIX століття, письменники й політичні діячі, зокрема Тарас Шевченко і Михайло Драгоманов, виступали проти цензури та обмеження свободи слова, вбачаючи у цій свободі основоположну умову суспільного прогресу.

Драгоманов у своїх працях наголошував на тому, що без свободи преси неможливий розвиток демократичних інституцій. Він розглядав свободу слова як одну з ключових конституційних норм і зробив значний внесок у реалізацію цього принципу, виступаючи активним учасником та борцем за форми суспільного життя, які вважав справедливими та раціональними [3]. У 1880-х роках він розробив проект федеративної конституції, в якому значну увагу приділив свободі слова, демократичним свободам і механізмам їхнього забезпечення [4].

Не менш важливими є погляди Михайла Грушевського, який пов'язував свободу думки і слова з правами людини. Він вважав, що ці свободи є невід'ємною частиною громадсько-політичних прав, поряд зі свободою мирних зібрань, громадських об'єднань і свободи віросповідання. Грушевський сформулював цю концепцію у своїх працях. Відповідно до неї, кожен має право вільно висловлювати свої думки, як усно, так і через друк, збиратися на зібрання для обговорення будь-яких питань, створювати товариства і союзи без потреби отримання дозволу. Книги й газети повинні виходити без цензури, а кожен має право сповідувати будь-яку релігію чи змінювати свою віру. Водночас свободу слова необхідно відрізнити від вседозволеності, яка ґрунтується на ідеології анархізму. Вседозволеність характеризується відсутністю в суспільній свідомості пріоритету національних інтересів, що робить таке суспільство вразливим до деструктивних зовнішніх впливів. У таких умовах відсутність самостійної політики стає наслідком економічної та політичної залежності [5].

Таким чином, незважаючи на тривалу відсутність власної державності і відповідних конституційних актів, ідеологічне підґрунтя свободи вираження поглядів в Україні розвивалося загалом у руслі загальноєвропейських традицій. Примітно, що в часи національно-визвольних змагань 1917-1922 року право на свободу слова і друку з'явилося одразу з проголошенням відновлення державності Української Народної Республіки - у III Універсалі Української Центральної Ради [6].

«... в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті ... революцією: свободу слова, друку, віри, зібранів, союзів, страйків, недоторканості особи і мешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами.»

Універсал Української Центральної Ради (III)

У період визвольних змагань важливу роль відігравала культурна преса та видання, які підтримували розвиток української мови, літератури та культури. Видавалися журнали та газети, які пропагували українську ідентичність, зокрема в умовах боротьби за державність.

Режим гетьмана Павла Скоропадського, незважаючи на певний авторитаризм, декларував свободу слова та друку, але з обмеженнями. Було введено контроль за друком із метою боротьби, в першу чергу, з більшовицькою агітацією. Виконання загальної цензури першої було покладено на новостворене Бюро преси при МВС Української Держави.

Значний вплив на інформаційний простір Української Держави здійснював Пресовий відділ групи армій Г. Ейхгорна, який вимагав унеможливити поширення інформації про господарсько-економічні справи, проекти командування, призов у Добровольчу армію, перебіг переговорів між Німеччиною та Україною, зміст договору між Австро-Угорщиною та Україною, будь-які негаразди в середовищі окупаційних військ тощо.

4 жовтня 1918 прийнято Закон «Про статут попередньої цензури друкованих видань». У цьому нормативно-правовому акті було визначено перелік питань, заборонених до обговорення в пресі, зокрема, не допускалася критика дій гетьмана, законодавчих актів, існуючого державного ладу. До порушників застосовувалися каральні санкції: штрафи, арешти, закриття видань.

У період Гетьманату було закрито ліві газети «Боротьба» і «Народна воля» в Києві; «Мысль народа» і «Народне діло» в Харкові; «Наш луч» у Катеринославі, «Дніпро» в Херсоні та ін. Наказом Гетьмана від 20 листопада 1918 введено спеціальну військову цензуру в повному обсязі (тобто попереднє цензурування преси, перлюстрація приватної кореспонденції, поширення друкованої продукції тільки з відміткою «Дозволено військовою цензурою»).

Певні прояви обмежень свободи вираження поглядів спостерігаємо і в період Директорії [7], однак аналіз правового доробку як Гетьманату, так і Директорії при їх екстраполяції на історичний процес і сучасні умови дає підстави вважати, що ці обмеження були виправданими, пропорційними і необхідними, як, наприклад, вимоги до російськомовної преси друкувати матеріали українською мовою, чи заборона антиукраїнських опозиційних газет.

Коли радянська влада встановила контроль над територією України, свобода вираження поглядів зазнала серйозних утисків, а точніше, була просто знищена. Більшовицька влада заснувала державну монополію на друк, яка обмежувала будь-які нелояльні до радянського режиму висловлювання, впровадила системну цензуру, цькування і репресії щодо людей, які намагалися будь-яким способом (художніми засобами чи політичними

заявами) донести правду до суспільства. Одним з проявів спротиву тоталітарній репресивній машині став так званий «самвидав», який використовувався для поширення заборонених творів, маніфестів та інформації про порушення прав людини (нелегальний журналі «Український вісник» [8] та ін.).

Незважаючи на те, що СРСР формально визнавав низку міжнародних документів, включаючи Загальну декларацію прав людини 1948 року, Міжнародні пакти 1966, Підсумковий акт Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі [9], їхні положення жодним чином не втілювалися в життя.

Гельсінський акт, зокрема, в розділі VII передбачає повагу держав-учасниць до прав людини, зокрема і свободи думки та переконань, вказує на те, що вони будуть заохочувати і розвивати ефективне здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав, які впливають з людської гідності і є істотними для її вільного і повного розвитку. Бажання відстояти ці права та реалізовувати їх повною мірою стало поштовхом для створення у 1976 році опозиційної до радянської влади Української Гельсінської групи, члени якої намагалися просувати ідею прав людини і зазнавали за це репресій з боку радянської влади, сплячує за бажання бути вільними людьми, висловлювати свої думки і переконання ув'язненням у таборах, здоров'ям, а часто і життям [10].

Після проголошення незалежності України у 1991 році країна успадкувала радянську правову систему, включно з Конституцією УРСР 1978 року. Однак важливим кроком стало прийняття Закону «Про інформацію» (1992), який вперше в українському законодавстві закріпив право на інформацію та його гарантії; встановив принципи інформаційних відносин; визначив механізми реалізації права на інформацію [11].

У цей період відбувалось активне обговорення численних проєктів майбутньої Конституції, де право на свободу вираження поглядів набувало різних формулювань. Важливими віхами стали Конституційний договір 1995 року між Верховною Радою та Президентом України, який тимчасово врегулював основні конституційні положення, ухвалення низки законів, що розширювали свободу слова та друку.

Цей період був особливо цікавим під кутом зору розвитку медіа-ландшафту. Поряд із законодавчими змінами відбувалася стрімка трансформація медіа-середовища: від повністю контрольованої державою

системи до різноманітного інформаційного простору. Була скасована цензура та формальні умови контролю держави за ЗМІ У той же час, слід зазначити, що цей процес супроводжувався значними труднощами, включаючи економічні проблеми та спроби окремих політичних сил встановити контроль над медіа. На формування нового розуміння свободи вираження поглядів значно вплинули вступ України до Ради Європи (1995) та початок гармонізації законодавства з європейськими стандартами.

Нормативно-правове забезпечення свободи вираження поглядів в Україні

З прийняттям Конституції України 1996 року свобода вираження поглядів отримала конституційно-правове закріплення.

Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб - на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Стаття 34 Конституції України

Стаття 34 Конституції гарантує право на свободу думки і слова, право на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію. Положення, закріплені у ст. 34 Конституції України, створюють основу та визначають необхідність законодавчо забезпечити гарантії та механізми реалізації всіх складових права на інформацію: збирання, зберігання, використання і поширення інформації, а також право на свободу думки і слова [13]. Конституція також передбачає

підстави для легітимного обмеження права на свободу вираження поглядів, суголосні міжнародним стандартам, які ми розглядали вище.

У статті 32 Конституції передбачена низка гарантій інформаційних прав людини. Відповідно до неї не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею. Кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації.

Стаття 57 Конституції України передбачає право доступу до правової інформації, що забезпечується механізмом позитивного обов'язку держави доводити до відома населення закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян.

Сучасне правове забезпечення свободи вираження поглядів в Україні включає в себе вже згаданий Закон України «Про інформацію» з відповідними змінами і доповненнями. Він визначає основні принципи інформаційних відносин, встановлює гарантії права на інформацію, регулює доступ до публічної інформації, визначає види інформації за змістом.

Закон «Про доступ до публічної інформації» встановлює механізми отримання інформації від органів влади визначає строки надання відповідей на запити, регламентує роботу розпорядників інформації, встановлює відповідальність за порушення права на доступ [14]. Закон базується на принципах прозорості, відкритості та вільного доступу, передбачаючи презумпцію відкритості інформації. Він зобов'язує розпорядників оприлюднювати певні категорії інформації про свою діяльність без додаткового запиту. Запитувач не зобов'язаний обґрунтовувати свій інтерес до інформації. Установлено граничні строки для надання відповіді — п'ять робочих днів з можливістю продовження. Визначено винятки з доступу, зокрема, щодо інформації з обмеженим доступом, але навіть у таких випадках передбачено застосування тесту на оцінку шкоди та перевагу суспільного

інтересу. Наразі, цей закон є одним із ключових інструментів протидії корупції та забезпечення контролю громадськості за діяльністю влади.

Особливу увагу слід звернути на нещодавно прийнятий Закон «Про медіа» [15], який суттєво модернізував регулювання медіа-сфери та наблизив українське законодавство до європейських стандартів. Він комплексно регулює діяльність усіх типів медіа (аудіовізуальні, друковані, онлайн), встановлює єдині правила для медіа-ринку, визначає механізми протидії дезінформації та російській пропаганді, регулює діяльність онлайн-медіа, встановлює вимоги до прозорості медіа-власності, визначає особливості діяльності друкованих медіа, встановлює механізми саморегулювання медіа, визначає права та обов'язки журналістів і питання відповідальності медіа.

Закон був ухвалений Верховною Радою 13 грудня 2022 року та підписаний Президентом 29 грудня того ж року, набув чинності 31 березня 2023 року (частково – з червня 2023). Він був прийнятий у межах виконання Україною зобов'язань для наближення законодавства до *acquis* ЄС, зокрема в межах виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію.

Цей нормативний документ замінив низку застарілих актів, зокрема Закони «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про Національну раду з питань телебачення і радіомовлення» тощо, і встановив єдині засади правового регулювання діяльності всіх суб'єктів у сфері аудіовізуальних та онлайн-медіа. Закон охоплює друковані, телерадіоорганізації, онлайн-платформи, провайдерів відео на запит, а також платформи спільного доступу до відео (як-от YouTube), і вводить поняття «регульованих суб'єктів», які підлягають нагляду з боку Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення.

Однією з ключових новацій є запровадження прозорих правил реєстрації та обліку медіа, а також розширення повноважень Національної ради, включно з механізмами співрегуляції, де суб'єкти ринку разом із державою розробляють правила та кодекси поведінки. Закон також адаптує українське медійне право до положень Директиви ЄС 2010/13/EU про аудіовізуальні медіа-послуги (AVMSD) у редакції 2018 року, яка встановлює єдині правила для аудіовізуального ринку в межах ЄС.

Важливим елементом Закону є визначення стандартів прозорості власності медіа, захисту користувачів від шкідливого контенту, недопущення мови ворожнечі, захисту прав дітей, а також вимог до реклами та спонсорства. Закон встановлює обмеження щодо мовлення суб'єктів, пов'язаних з країною-

агресором, та врегульовує питання тимчасового обмеження чи припинення діяльності медіа під час воєнного стану.

Значення цього Закону в контексті європейської інтеграції України є принциповим. Європейська комісія неодноразово наголошувала на потребі імплементації Директиви про аудіовізуальні медіа-послуги як одного з критеріїв для відкриття переговорів про вступ. У червневій оцінці Єврокомісії 2022 року Закон «Про медіа» фігурував серед семи ключових вимог, і його ухвалення стало значним кроком до формального закриття однієї з інституційних позицій. Після набуття чинності Європейська комісія у звіті про імплементацію *acquis* 2023 року оцінила Закон як «загалом відповідний» європейським стандартам, відзначивши високий рівень гармонізації, однак залишивши низку рекомендацій щодо майбутнього вдосконалення, зокрема щодо механізмів застосування санкцій, забезпечення редакційної незалежності, прозорості алгоритмів онлайн-платформ.

Попри позитивні оцінки з боку міжнародних партнерів, зокрема Ради Європи, ОБСЄ та Європейської федерації журналістів, Закон став об'єктом дискусій у медіа-середовищі та громадянському суспільстві. Частина експертів висловлювала занепокоєння щодо потенційних ризиків надмірної концентрації регуляторної влади в руках Нацради, а також можливостей зловживань під час воєнного стану. Водночас сам Закон передбачає участь медіа-спільноти в процесах співрегуляції, що має компенсувати ці ризики.

Загалом, Закон «Про медіа» має системне значення як один із базових елементів гармонізації українського інформаційного законодавства з правом ЄС. Він задає нову нормативну рамку для свободи вираження в цифрову епоху, забезпечує виконання міжнародних зобов'язань України та створює засади для відповідального функціонування медіа в умовах демократії, безпеки та європейської інтеграції.

Закон України «Про суспільні медіа України» [16] (попередня назва — Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України») має на меті забезпечити незалежність суспільного мовника, встановити механізми фінансування, визначити структуру управління, гарантувати редакційну незалежність суспільного телебачення і радіомовлення. Існування суспільних медіа є важливим інструментом у процесі демократизації українського медійного середовища та втілення європейських стандартів у сфері свободи вираження поглядів і доступу до інформації. Відтак, має бути забезпечено створення і функціонування незалежного, некомерційного, суспільного

мовника, який діє в інтересах громадськості, а не держави чи приватних власників.

Закон установлює модель управління суспільним мовником — Національною суспільною телерадіокомпанією України (НСТУ). Структура управління базується на принципі незалежності: наглядова рада формується за участі як представників держави, так і громадянського суспільства, що має забезпечити баланс інтересів і захист від політичного впливу. Наглядова рада, у свою чергу, здійснює контроль за дотриманням редакційної політики, затверджує стратегію розвитку та обирає голову правління.

Редакційна незалежність є закріпленою як на законодавчому рівні, так і в практичному функціонуванні НСТУ. Журналісти мають гарантії від цензури чи втручання з боку посадовців або політичних сил. Цей принцип не лише відповідає міжнародним стандартам Ради Європи, а й є основою для довіри громадськості до суспільного мовлення.

Окремо Закон визначає джерела фінансування НСТУ. Основним має бути фінансування з державного бюджету в обсязі не менше 0,2% від загального фонду. Водночас допускаються й інші джерела надходжень, включаючи гранти, благодійні внески та комерційну діяльність, яка не суперечить суспільній місії. Проблема недофінансування залишалася одним з головних викликів, на що неодноразово вказувалося у звітах міжнародних моніторингових організацій, але сам принцип гарантованого фінансування закладений у Закон.

Імплементація цього Закону також є частиною виконання зобов'язань України перед Європейським Союзом. Наявність незалежного суспільного мовника розглядається як одна з ознак функціонуючої демократії. Закон також стимулює створення контенту для меншин, просування культурного розмаїття, забезпечення інклюзії осіб з інвалідністю, підтримку власного виробництва та освітнього контенту.

Закон України «Про рекламу», передбачає вимоги до рекламного контенту, регулює особливості розміщення реклами в медіа, визначає обмеження щодо реклами в різних типах медіа [17].

Закон України «Про захист персональних даних» [18] встановлює баланс між правом на інформацію та захистом приватності, регулює обробку персональних даних у медіа, визначає особливості обробки персональних даних журналістами. Закон був ухвалений ще у 2010 році, і, незважаючи на

подальші зміни, сьогодні вважається морально та юридично застарілим. Він значно відстає від сучасних стандартів Європейського Союзу, зокрема — від вимог Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR). Найбільш критичною є відсутність у Законі низки сучасних понять і механізмів, наприклад, таких як «право на забуття», обов'язок повідомлення про витік даних, інструменти впровадження *privacy by design* (приватність за задумом або конфіденційність за замовчуванням — принцип, згідно з яким захист персональних даних має бути інтегрований у процеси, продукти та послуги ще на етапі їхнього проектування) та *privacy impact assessment* (оцінка впливу на захист даних — процедура, що передбачає попередній аналіз ризиків для персональних даних у разі впровадження нових технологій чи змін у процесах обробки). Відсутнє також чітке визначення ролей контролера й обробника даних, а також ефективних засобів захисту прав суб'єктів даних.

Повноваження Уповноваженого Верховної Ради з прав людини як органу контролю у сфері персональних даних є досить обмеженими, а практика застосування закону фрагментарна та слабо розвинута. Це робить Україну вразливою у сфері даних як для внутрішніх порушень, так і в контексті трансферу даних з ЄС, оскільки відсутній режим еквівалентності захисту.

У 2021–2023 роках було підготовлено декілька законопроектів, спрямованих на гармонізацію українського законодавства з GDPR. Найпомітніший з них — законопроект № 8153, поданий у Верховну Раду у 2023 році. Він передбачає запровадження низки принципово нових інструментів, зокрема: права на забуття; принципів «за замовчуванням — конфіденційно»; інституту Data Protection Officer (уповноваженого з захисту персональних даних); оцінки впливу на захист даних; повідомлення про порушення безпеки даних; нового порядку трансферу даних за межі України. Проект також пропонує створення окремого незалежного органу з питань захисту персональних даних, що відповідало б стандартам статті 51 GDPR, замість існуючої функції в межах офісу Уповноваженого з прав людини.

Міжнародні експерти Ради Європи та Європейської комісії загалом позитивно оцінюють законодавчу ініціативу, проте вказують на необхідність удосконалення механізмів контролю, посилення гарантій прав суб'єктів даних та уникнення декларативних норм. Зволікання з реформою певною мірою виправдовується умовами воєнного стану, однак, очевидно, гальмує як цифрову трансформацію держави, так і захист приватності громадян в умовах

зростаючого обсягу даних, що обробляються державою, бізнесом і військовими структурами.

Інституційне забезпечення права на свободу вираження поглядів в Україні

Інституційна система захисту свободи слова в Україні формувалася поступово і сьогодні являє собою складний механізм стримувань і противаг, де кожен інститут відіграє свою роль. Основи захисту свободи слова закладаються діяльністю Верховної Ради, зокрема, парламент ухвалив Закон «Про медіа», який змінив правила гри на медійному ринку. Парламент також призначає чотирьох членів Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, що має забезпечувати баланс впливу з Президентом, який призначає інших чотирьох. У той же час, поточний склад Парламенту, обраного ще до початку повномасштабного вторгнення, представлений монобільшістю пропрезидентської партії і є залежним від Голови держави у прийнятті рішень.

При Президентіві України створено Раду з питань свободи слова та захисту журналістів. Цей консультативно-дорадчий орган створений для забезпечення ефективної взаємодії між державними органами, медіа та інститутами громадянського суспільства. Рада розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства, моніторить стан свободи слова та професійної діяльності журналістів, а також покликана сприяти вирішенню конфліктних ситуацій у медіа-сфері.

Кабінет Міністрів через Міністерство культури та стратегічних комунікацій України втілює державну політику у сфері медіа.

Центральну роль у регулюванні медіа-простору відіграє Національна рада з питань телебачення і радіомовлення. Цей орган є і контролером, і арбітром, який стежить за дотриманням правил гри всіма учасниками медіа-ринку. Нацрада відповідає за ліцензування, моніторинг та контроль за діяльністю телерадіоорганізацій. Вона також розробляє та впроваджує стандарти мовлення, спрямовані на забезпечення плюралізму та недопущення монополізації медіа-простору, здійснює нагляд за дотриманням законодавства у сфері телерадіомовлення та має повноваження застосовувати санкції у разі його порушення.

Низкою повноважень щодо захисту свободи слова має Уповноважений Верховної Ради з прав людини. Омбудсман здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини, включаючи право на свободу вираження поглядів, розглядає скарги громадян на порушення їхніх прав, проводить перевірки та вживає заходів реагування у випадках виявлення порушень. До омбудсмана можуть звертатися журналісти, яким відмовили у доступі до інформації або інші особи, чиї права порушили.

Важливим елементом інституційної системи є також судова влада, яка, незважаючи на всі свої проблеми, все ж рухається в бік забезпечення верховенства права. Судові органи розглядають справи, пов'язані з порушенням свободи слова, захистом честі, гідності та ділової репутації, а також з іншими аспектами, що стосуються свободи вираження поглядів. Позитивною тенденцією є орієнтація на практику ЄСПЛ та все більш часті випадки посилання на його рішення в справах, які стосуються саме права на свободу вираження поглядів, його легітимних обмежень і визначення балансу з іншими правами.

Крім державних органів, значну роль у захисті свободи вираження відіграють громадські організації та професійні об'єднання. Вони здійснюють моніторинг порушень, надають правову допомогу журналістам, проводять інформаційні кампанії та адвокаційну діяльність.

Україна також активно співпрацює з міжнародними організаціями, такими як Рада Європи, ОБСЄ та Європейський Союз, у сфері захисту свободи слова та розвитку медіа. Спільні проекти та ініціативи спрямовані на вдосконалення законодавства, підвищення професійного рівня журналістів та забезпечення безпеки медіа-працівників.

У контексті європейської інтеграції Україна зобов'язалася привести своє законодавство у відповідність до стандартів ЄС, зокрема у сфері свободи вираження поглядів та медіа. Це включає імплементацію директив ЄС, таких як Директива про аудіовізуальні медіа-послуги, а також врахування рішень Суду ЄС у національній правозастосовній практиці.

В умовах війни та інформаційної агресії з боку Російської Федерації питання захисту свободи слова набуває особливої актуальності. Українські інституції стикаються з викликами, пов'язаними з дезінформацією, пропагандою та інформаційними атаками. У відповідь на ці загрози держава має вживати заходів для забезпечення інформаційної безпеки, зокрема через

блокування ворожих інформаційних ресурсів та посилення контролю за медіа-простором.

Водночас, важливо забезпечити баланс між захистом національної безпеки та дотриманням прав людини, включаючи свободу вираження поглядів. Це вимагає від інституційної системи гнучкості, прозорості та підзвітності, а також активної участі громадянського суспільства у формуванні та реалізації інформаційної політики.

Свобода вираження поглядів і виклики воєнного стану в Україні

У контексті воєнного стану в Україні особливої актуальності набуває питання меж реалізації свободи вираження поглядів, зокрема у частині її конституційно допустимого обмеження та тимчасового відступу від зобов'язань за міжнародними договорами. Конституція України у статті 64 прямо передбачає можливість обмеження окремих прав і свобод громадян під час воєнного чи надзвичайного стану, із зазначенням, що таке обмеження має бути встановлене законом і відповідати умовам воєнного часу. При цьому свобода вираження поглядів не входить до переліку прав, які є абсолютними та не можуть бути обмеженими навіть в умовах надзвичайної ситуації. Відповідно, з початком повномасштабної агресії Російської Федерації, органи державної влади отримали законодавчі підстави вводити обмеження на висловлювання, поширення інформації, діяльність медіа та доступ до публічної інформації, посиляючись на необхідність захисту національної безпеки, громадського порядку та територіальної цілісності.

Механізмом легітимації таких обмежень стала система нормативно-правових актів, зокрема Указ Президента України про введення воєнного стану та пов'язані з ним постанови Верховної Ради, а також акти Кабінету Міністрів, Ради національної безпеки і оборони, зокрема щодо санкційної політики, регулювання телерадіопростору, блокування доступу до певних вебресурсів. Як ми вже зазначали вище, був застосований механізм дергацій - Україна в установленому порядку поінформувала ООН та Раду Європи про тимчасове відступлення від окремих положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Європейської конвенції з прав людини, у тому числі статті 10. Такий відступ від зобов'язань допускається у випадках надзвичайної загрози для життя нації і за умови, що заходи не виходять за межі строгої необхідності, чітко визначені у часі, обґрунтовані і пропорційні.

Оцінка пропорційності обмежень у таких умовах передбачає складне балансування між потребами оборони держави і правом людини на свободу вираження поглядів.

Українське законодавство під час воєнного стану дозволяє обмеження в частині поширення інформації, яка може дезорганізовувати оборону, поширювати паніку, підривати довіру до органів влади або ставити під загрозу діяльність Збройних Сил України. З одного боку, такі підстави можуть вважатися виправданими з огляду на реальні загрози життю людей та інфраструктурі. З іншого боку, на практиці такі формулювання можуть мати розмитий характер і створювати ризики для надмірного втручання в легітимну критику урядової політики, діяльності посадових осіб або публічного обговорення дій держави в умовах війни.

Особливо чутливою є ситуація з медіа та журналістською діяльністю. Після введення воєнного стану було оперативно запроваджено формат єдиного телемарафону (що й досі викликає серйозну критику громадянського суспільства, як в частині недоцільності використання бюджетних коштів на діяльність цього марафону, так і в частині самого сенсу його існування, на яку влада не реагує), розширено повноваження органів, відповідальних за інформаційну політику. Окремі рішення ухвалювалися через механізм санкцій або надзвичайних повноважень РНБО. У цьому контексті постає питання, чи всі вжиті обмеження відповідають критеріям необхідності, обґрунтованості та пропорційності, які визначаються як в українському законодавстві, так і в міжнародному праві. Сам факт наявності війни не є підставою для повної відмови від свободи вираження поглядів, особливо в аспекті критики влади, контролю за ефективністю управління, захисту прав людини у військових зонах тощо.

Серед чітких і адекватних заходів варто відзначити оперативне прийняття ще на початку повномасштабного вторгнення наказу Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 № 73 Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану [19], який наразі діє зі змінами і доповненнями.

Документ містить низку додатків, які регламентують акредитацію журналістів, їхню діяльність у зонах бойових дій, а також визначають перелік інформації, забороненої до публікації.

Для роботи в районах бойових дій журналісти повинні пройти процедуру акредитації, подаючи відповідні документи до Управління зв'язків з громадськістю Збройних Сил України. Після перевірки, включаючи аналіз публікацій та рекомендації Служби безпеки України, журналісту може бути видано прес-карту встановленого зразка. Відмова в акредитації можлива без пояснення причин.

Журналісти зобов'язані дотримуватися правил роботи в зонах бойових дій, визначених маршрутів, погоджених з відповідними військовими структурами, носити засоби індивідуального захисту з маркуванням «ПРЕСА» та уникати розголошення інформації, яка може зашкодити обороноздатності країни. Будь-які інтерв'ю чи коментарі військовослужбовців повинні надаватися лише з дозволу командування після відповідного інструктажу.

До забороненої до публікації інформації належать, зокрема, дійсні найменування військових частин (підрозділів) ЗСУ та інших складових сил оборони України, персональні дані військовослужбовців, координати місць їхнього розташування і зосередження; бойовий та чисельний склад військових частин, наявна кількість, тип бойової (спеціальної) техніки та її технічний склад; місця (райони) зосередження, розгортання та відновлення боєздатності військових частин з прив'язуванням до населених пунктів або географічних об'єктів; поточні та майбутні плани командувань, бойові (спеціальні) завдання та перебіг їхнього виконання; інформація про втрати бойової (спеціальної) техніки та особового складу, якщо така інформація не була поширена Генеральним штабом ЗСУ або іншими складовими силами оборони; фото- та відеоматеріали зі знищеними зразками озброєння та військової техніки іноземного виробництва, наданими в межах матеріально-технічної допомоги від країн-партнерів; інформація, яка може дозволити противнику встановити конкретне місце розміщення сил і засобів підрозділів протиповітряної оборони; будь-яка інша інформація, що може бути використана противником для отримання військової переваги.

У лютому 2024 року набули чинності зміни до Наказу Головнокомандувача Збройних Сил України №73, які деталізують правила роботи журналістів у зонах бойових дій. Зокрема, було введено чітке зонування територій на «зелену», «жовту» та «червону» зони, кожна з яких має свої особливості щодо доступу та умов роботи представників медіа.

Зелена зона – це території, де журналісти можуть працювати без супроводу прес офіцера. До таких зон належать райони, де відсутні активні

бойові дії, і доступ цивільних осіб не обмежений. Журналісти повинні мати акредитацію ЗСУ та повідомити відповідні військові структури про свій намір працювати в цих районах.

Жовта зона – це території, де розташовані пункти постійної дислокації військових частин, райони відновлення боєздатності, а також райони виконання бойових завдань загальновійськових підрозділів. Раніше робота в цих зонах вимагала обов'язкового супроводу прес офіцера, але згідно з оновленнями, акредитовані журналісти можуть працювати тут без супроводу, за умови погодження маршруту з відповідними військовими структурами. Заява на погодження розглядається протягом трьох днів.

Червона зона – це території з активними бойовими діями, включаючи пункти управління військ, райони зосередження резервів, військові позиції, аеродроми, пункти базування ВМС, місця виконання бойових завдань Сил спецоперацій та розвідки. Робота журналістів у цій зоні заборонена без спеціального дозволу. У виняткових випадках, за клопотанням Управління зв'язків з громадськістю ЗСУ або Управління преси та інформації МО, командування може дозволити присутність обмеженої кількості медійників у супроводі прес офіцера. Відзнятий матеріал підлягає обов'язковій перевірці на наявність інформації, яка не підлягає розголошенню.

Формально воєнна цензура за цим наказом не запроваджена, однак на практиці існує процедура перевірки матеріалів журналістів перед їх публікацією. Прес-офіцери або інші уповноважені особи переглядають фото- та відеоматеріали на предмет наявності забороненої інформації.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового / База «Законодавство України». [URL: https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html](https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html)
2. Повне зібрання творів: у 2-х т. / Г. С. Сковорода; [ред. колегія В. І. Шинкарук, В. Ю. Євдокименко, Л. Є. Махновець та ін. ; авт. вступ. ст.: В.

- Шинкарук, І. Іваньо] К.: Наук. думка, 1973. Т. 1: Пісні. Вірші. Байки. Трактати. Діалоги. 531 с. Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. 574 с.
3. Драгоманов М. П. Листи на Наддніпрянську Україну / Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/drag/drag207.htm>
 4. Белов Д.М., Марцеляк М.О. Прогресивістський конституціоналізм Михайла Драгоманова. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. Серія ПРАВО. Випуск 74: частина 1. С. 59-68.
 5. Грушевський М. С. На порозі нової України: гадкі і мрії. Київ: Друк. акц. т-ва «Петро Барський у Києві», 1918. 120 с.
 6. Універсал Української Центральної Ради (III) 20 листопада 1917. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005300-17#Text>
 7. Кирієнко О.Ю. Цензура в Україні // Енциклопедія історії України: Т. 10: Т-Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2013. 688 с.
 8. Кіпіані В. «Український вісник» з підпілля. П'ятнадцять років тому В'ячеслав Чорновіл відкрив еру незалежного друку. Українська правда. 2002. 21 серпня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2002/08/21/2990208/>
 9. Helsinki Final Act. Organization for Security and Co-operation in Europe, 1 August 1975. URL: <https://www.osce.org/helsinki-final-act>
 10. Куйбіда В. Повстання модерного українського руху проти російської деспотії до 40-річчя заснування Української Гельсінської групи. LB.ua. 9 листопада 2016. URL: https://lb.ua/blog/vasyl_kuybida/350278_povstannya_modernogo_ukrainskogo.html
 11. Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-XII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
 12. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
 13. Дудченко А.Ю. Свобода слова в Україні: стан, гарантії, перспективи. Журнал східноєвропейського права. 2017. № 39. С.54-58
 14. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

15. Закон України «Про медіа» від 13 грудня 2022 року № 2849-IX. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
16. Закон України «Про суспільні медіа України» від 17 квітня 2014 року № 1227-VII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18#Text>
17. Закон України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року № 270/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>
18. Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
19. Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 03.03.2022 № 73 Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785?an=349>

Відео: Свобода вираження поглядів і свобода медіа в демократичному суспільстві: стандарти ЄС. Лекція 6

Відео: Свобода вираження поглядів і свобода медіа в демократичному суспільстві: стандарти ЄС. Лекція 7

Електронне видання

**Свобода вираження поглядів і свобода медіа в демократичному
суспільстві: стандарти ЄС : Науково-практичний посібник**

*Публікація підготовлена в межах реалізації освітнього проєкту «Стандарти ЄС у
сфері свободи вираження поглядів та інформації (101127062)» на пряму «Жан
Моне» програми Еразмус+»*

Відповідальна за випуск В. М. Завгородня

Ком'ютерне верстання А. С. Славко

Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 4,95. Обл.-вид. арк. 2,01.

Видавець і виготовлювач Сумський державний університет, вул. Харківська, 116, м.
Суми, 40007

Свідоцтво про внесення суб'єкта господарювання до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 8193 від 15.10.2024